

Hikmet Yurdu, Yıl: 8, C: 8, Sayı: 16, Temmuz – Aralık, 2015/2, ss. 11 - 54

KİŞİLİK GELİŞİMİ AÇISINDAN “NAMAZ”

Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı

abdurrahman.kasapoglu@inonu.edu.tr

Özet

Bu araştırmada öncelikle, Kur’an’da yaygın olarak namazı ifade eden “salât” kelimesinin anlam alanı üzerinde durulmuştur. Daha sonra namazın müminin kişilik oluşumuna etkilerini ifade eden, namazın kazandırdığı olumlu karakterlere vurgu yapan âyetler değerlendirilmiştir. Namazın özünden ya da tamamından uzaklaşmanın kişilikte meydana getirdiği değişikliklere değinen âyetler işlenmiştir. İlgili âyetler ışığında planlı ve disiplinli yaşama alışkanlığı kazanmada namazın katkıları üzerinde durulmuştur. Günaha düşen müminlerin kişiliği üzerinde namazın telâfi edici ve yeniden düzenleyici etkilerine işarette bulunan âyetleri ele alınmıştır. Namaz aracılığıyla müminin nasıl toplumsallaştığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, namaz, kişilik, ahlâk.

Abstract

Prayer: For The Purpose of Personality Development

In this research, firstly, meaning area of the word “salat” that means mostly prayer at the Quran was elaborated. Then, the Ayahs that have expressed the effect of prayer to the Muslim’s personality forming, have emphasized positive characters that prayer bring him were appraised. The Ayahs that have referred alterations that to become a stranger to the essence of prayer or every bit of prayer bring about on personalty were handled. With cording Ayahs, contribution of prayer to the gaining planned and well-diciplined life routin were elaborated. The Ayahs that have designated the compensating and rearranging effects of prayer to the sinful Muslim’s character were handled. How Muslim become socialized by means of the prayer was exhibited.

Key words: Quran, prayer, personalty, ethics.

Giriş

İbadetlerin gayeleri göz önünde bulundurulduğunda, ibadetlerle ahlâk arasındaki ilişkinin varlığı kolaylıkla anlaşılır. Genelde bütün ibadetler bir yandan kulun Allah ile olan bağlarını sürekliliğe döndürme açısından hatırlatıcı ve itici işleve sahipken, diğer yandan insana şahsiyet kazandıran, kişiliğini geliştiren, sağlamlaştıran bir vazife

görürler. İbadetler, insan kişiliğinin, içerisinde olgunlaştığı toplumsal bir eğitim sistemidir. İbadet belli bir disiplin üzerine kuruludur; kişinin o anda sahip olduğu özgürlüğünden, rahatından feragat etmesidir.¹

İbadetlerin, birey ve toplum hayatında gerçekleştirilmeleri gereken hedefleri vardır. Bunlara, ibadetlerin işlevleri ya da psiko-sosyal sonuçları da diyebiliriz.

İbadet manevî ve şahsî olmanın yanında, aynı zamanda insan hayatının tamamına nüfûz etmek isteyen dinin gerçek ve temel anlatımıdır. İbadet maddî, zâhirî / şekilsel olan görünüşünü, etkilerinin taşıyıcısı ve aracısı yapar.²

İbadet sadece bireyin dinî tecrübesini ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bireyin zihniyetini tayin etmeye ve onu şekillendirmeye yarar. İbadetler toplumsal kontrolü sağlayarak, insanların toplumda geçerli olan kurallar çizgisinde yaşamasına yardımcı olur. İbadet bireyin bilinci içerisinde içselleşerek, vicdan mekanizmasının işleyişi tarzında faaliyet gösterir. İnsan bilincini toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak tarzda şekillendirir. İbadet, bireyi yapıcı düşüncelere ve olumlu davranışlara yönlendirir. Kişiyi eksikliklerini giderme, kötülüklerini telafi etme imkânı sağlar. İbadet bütün mutlak kutsal değerlerin bir göstergesidir. Bilinçli ve samimi ibadet eden kişi, bu değerleri kendi varlığındaki nisbî insan modelinde besleyip geliştirir. Bu şekilde kişiliğini olgunlaştırma yolunda yürür.³

İbadet, körü körüne yapılan alışkanlıklardan ibaret değildir. Aksine ibadetin esas gayelerinden birisi, insanı ahlâkî olana yöneltmek, ona insanlığını gerçekleştirmesinde yardımcı olmaktır. İbadet yaşantısı, bireyin ahlâkî düzeyini yükseltir. Yapılmış bazı araştırma bulguları bu durumun sebebinin, dindar kimselerin diğerlerine göre davranışlarını daha iyi kontrol etmesi, daha sorumlu bir hayat yaşaması olarak gösterir.⁴

¹ Abdurrahman Nahlavi, *Çağdaş Sorunlara Karşı İslâmî Eğitim*, Çev. İsmail Kodaz, Esra Yayınları, Ankara, 1997, s. 162; Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 44; İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 197; Nevzat Tahran, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2004, s. 81.

² Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 52.

³ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 227; Akif Hayta, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Editör: Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 124; Vecdi Akyüz, *İbadet İlkeleri*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 139-145; Ali Şeriatî, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri*, Çev. Fatih Selim, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 98.

⁴ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995, s. 27; Hayati Hökelekli, "İbadet", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, XIX/250.

Namaz ibadeti, Allah ile insan arasında yaşanan dinî bir tecrübe olmanın yanında, Allah ile insan arasındaki ahlâkî ilişkinin katalizörlüğünü yapar. Ahlâkî değerleri ve onlara uymanın gerekliliğini bilinç halinde tutan namaz, aynı zamanda mümini ahlâkî tutum ve davranışlara motive eder.

Birçok âyette namazın ahlâkî ve toplumsal yararlarına işaret edilmiştir.⁵ Kur'an'da, namazın müminin kişiliği üzerindeki etkilerini açıklayan, bazen de dolaylı olarak işaret eden âyetler vardır. Bu âyetlerden bazıları namazın rükûnlarını, bazıları da doğrudan namazın / salâtın kişilik üzerindeki etkilerini konu edinir. Bu araştırmamızda, namazın kıyam, rükû, secde, tahiyât, kibleye yönelme gibi gereklerinin değil, sadece genel olarak namazın kişilik üzerindeki etkilerini konu alan, bu hususa işaretle bulunan âyetleri değerlendireceğiz.

Araştırmamızda öncelikle, Kur'an'da yaygın olarak namazı ifade eden "salât" kelimesinin anlam alanı üzerinde duracağız. Daha sonra namazın müminin kişilik oluşumuna etkilerini ifade eden, namazın kazandırdığı olumlu karakterlere vurgu yapan âyetleri değerlendireceğiz. Namazın özünden ya da tamamından uzaklaşmanın kişilikte meydana getirdiği değişikliklere değinen âyetleri işleyeceğiz. Planlı ve disiplinli yaşama alışkanlığı kazanmada namazın katkıları üzerinde duracağız. Günaha düşen müminlerin kişiliği üzerinde namazın telâfi edici ve yeniden düzenleyici etkilerine işaretle bulunan âyetleri ele alacağız. Namaz aracılığıyla müminin nasıl toplumsallaştığını ortaya koyacağız.

1. "Salât" Kelimesinin Anlam Çerçevesi

Arapça'da "es-salât" kelimesi, rükû ve secde, dua, istiğfâr, rahmet, tebrîk, temcîd manalarına gelir. Allah'ın, Peygamberine salâtı, ona rahmet etmesi, övmesi; kullarına salâtı, onları tezkiye etmesi, onlara bereket ihsan etmesi demektir. Meleklerin salâtı, dua etmeleri, istiğfârda bulunmalarıdır. İnsanların salâtı, genel olarak dua etmeleri veya namaz kılmalarıdır. Salât, Yaratıcı'nın bir fiili olarak, rahmet etmek, yaratılmışların - meleklerin, insanların, cinlerin- bir fiili olarak ise, rükû, secde, dua ve tesbîh gibi manalara gelir. Yine kuşların salâtı da tesbîh manasındadır. Salât, özgün biçim ve şartları olan ibadet manasına gelir. Kelimenin asıl anlamı "dua" olsa da, dua namazın bir cüz'üdür. Namaz ibadetinin bir cüz'ü olan dua yani salât, namazın ismi olmuştur. Salât, fıkıh ıstı-

⁵ H. Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Salât Kavramı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, s. 17.

lahında, belli rükunları, tayin edilmiş vakitleri, bilinen zikirleri, özel şartları olan ibadet manana gelir.⁶

"es-Salât" kelimesinin asıl anlamı, lüzûm yani gerekliliktir. Salât / namaz, Yüce Allah'ın lüzumlu gördüğü en büyük farzlardan birisidir. "es-Salât" kelimesinin asıl anlamının ta'zîm yani yüceltme olduğu da söylenmiştir. Nitekim namazda Yüce Allah'ın ta'zîmi söz konusudur. "es-Saleveyn", devenin kuyruğunun iki yanında kalan bölgeye verilen isimdir. İnsanın sırtının orta kısmı "es-salâ" diye isimlendirilir. Cemaat halinde namaz kılan kimse, önünde diz çökmüş durumdaki kimsenin arkasına gelecek şekilde başını yere koyar. Önden giden atın arkasından gelen at için "el-musallî" denir. Nitekim arkadan gelen atın başı, önden giden atın kuyruğunu takip etmektedir. Devenin yavrusu doğmak üzere arka tarafına doğru geldiğinde, doğum gerçekleşmek üzereyken "aslatî'n-nâkâ" denir. "es-Saly", ateşi tutuşturmadır. "Saleytü'l-lahm", eti kızartım, "saliye bi'n-nâr" ateşin şiddetini artırdı, demektir. Salâ kelimesiyle namaz ibadeti arasında şöyle bir ilişki kurulmuştur: İnsan namaz sayesinde kendisini "salâ"dan yani Allah'ın tutuşturulmuş ateşinden (nârullahâhi'l-mûkade) korur.⁷

Av için kurulan tuzağa, "el-mislât", bir işin şiddeti zorluğu iyice hissedilmeye başlayınca, "saliye bi'l-emr", üzerinde ebuçehil karpuzu ya da koku elde edilen bitkinin ezilip öğütülmesine yarayan yassı taşa "es-salâye" denir.⁸

"S-l-v" kökünden gelen kelimelerin ifade ettiği bazı anlamları, namazla şu şekilde ilişkilendirebiliriz. Üzerinde bazı bitkilerin öğütüldüğü taş anlamına gelen "es-salâye" kelimesinin anlamından hareketle, namazda da müminin kişiliğinin şekillendirildiği, belli bir amaca yönelik hale getirildiği mukayesesi yapılabilir. Yine bu kelime çiğ etin kızartılması, manasını ifade eder. Namaz ibadeti de, insanın doğuştan getirdiği temel eğilim ve içgüdülerin ilâhî değerler doğrultusunda gelişmesine, olgunlaşmasına katkıda bulunur.

"S-l-v", kökünden av için kurulan tuzak anlamı da çıkarılır. İnsan namaz vasıtasıyla kendi kişilik gelişimine fayda sağlayacak fırsat ve koşulları yakalama imkânı bulur.

⁶ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 285; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XIV/464-466; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakub el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 1681; Ali İbn Muhammed İbn Ali el-Cürcânî, **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyru, 2002, s. 112; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, **Umdetü'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, II/405-406.

⁷ el-İsfehânî, s. 285; İbn Manzûr, XIV/466-468; el-Halebî, II/405.

⁸ İbn Manzûr, XIV/468.

“S-l-v”, kökünden türetilen bir kelimeyle, öndeki atın hemen arkasında, takipte bulunan at kastedilir. Namazda ortaya konan semboller ve dinî tecrübe öncülüğünde Allah’a yaklaşan mümin, hemen ardından Allah’ın koymuş olduğu değer ve ilkelere uymak suretiyle bağlılığını eyleme dönüştürür.

Namaz insanın kişiliğinin şekillenmesine ilişkin psişik süreçleri güçlü bir biçimde etkiler. Bu etkilemeden de ilâhî değerlere uygun tutum ve davranışlar doğar. Bu durum, devenin rahminde gelişen ve doğmak üzere olan yavrunun durumuna benzer. Namaz, iyi eylemlerin gelişip olgunlaştığı bir rahim gibidir.

Salât kelimesi Kur’an’da 67 yerde tekil, 11 yerde ise “salâvât” şeklinde çoğul olarak, yine 11 yerde de mâzi, muzâri ve emir kalıbında fiil olarak geçer.

2. Namazın Kişilik Oluşumuna Etkileri

Dinî tecrübe, dindarın tavır ve davranışlarında ahlâkî anlamda olumlu ve kişiliği geliştirici etkilere sahiptir. Bu etkileme gücü, dinî tecrübenin ilâhî gerçekliğinin ve ilâhî değerinin bir ifadesidir.⁹

İbadetlerle amaçlanan gaye, insanın doğrudan beşerî münâsebetleriyle ilgili değerlerin, normların gereği gibi somutlaşmasına katkıda bulunmaktır. Bu durumu başta namaz olmak üzere bütün ibadetlerde görürüz. Namaz ve benzeri bütün ibadetler Allah’a giden yolun kapısını açan birer anahtardan ibarettirler. Namaz, mümini, dinin, hayat prensiplerinin ana kaynağı olan Kur’an ile doğrudan diyaloga sokar, irtibatını sağlar. Namazda Kur’an’dan belli bir bölüm okuma şartı, müminlerin ana kaynakla olan psikolojik ve sosyolojik irtibatlarını sürekli kılar. Namazda Kur’an okumak sadece ibadete yönelik bir etkinlik değil, aynı zamanda ilâhî kelâm ile gerçek manada bütünleşmedir. Namaz, zihinsel ve duygusal olarak tam bir hazır oluş içerisinde, temiz bir kalple, arınmış bir nefisle yapılan Kur’an dersidir. Namazda mümin, Rabb’inin huzurunda Kur’an âyetlerini –inanç ve davranış prensiplerini- düşünerek ve içselleştirerek okur; bu manevi hava içerisinde benliğini Kur’an’ın yönlendirmesine bırakır. Bu etkileşim sebebiyledir ki, namaz, insanı ahlâk dışı davranışlardan alıkoyabilen bir ibadettir.¹⁰

⁹ Ahmet Albayrak, “Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi”, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, sayı: 2, 2005, s. 75.

¹⁰ Muhammed Şedid, **Kur’an Metodu**, Çev. Ahmet Yüksel, Risale Yayınları, İstanbul, tsz., s. 143; Muhammed Kutub, **İslâm’da Eğitim Metodu**, Yay Yayın Dağıtım, İstanbul, tsz., s. 57; Eva de Vitray-Meyervitch, **Duanın Ruhu**, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s. 96; Yaşar Nuri Öztürk, **Kur’an’ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut, İstanbul, 1999, s. 458-459; Süleyman Tuğral, **Kur’an’da Değerler Sistemi**,

Namaz aracılığıyla müminde kendine özgü bir şahsiyet oluşur; sağlıklı bir vicdan teşekkül eder. Namaz kılan insan dengeli bir kişilik yapısına kavuşur. Namaz, günlük hayatın Allah ile sürekli olarak kalbî ilişki içerisinde olma esası üzerine sistematize edilmesidir. Namazda, Yüce Allah'ın huzuruna çıkarak, O'nu anmak, O'na yalvarmak ve şükretmek suretiyle nefsi / kişiliği terbiye etme, olgunlaştırma, ruhu kirlerden arındırma durumu söz konusudur. Çünkü günde beş vakit Yüce Allah'ın azamet ve sevgisini, vaatlerini ve tehditlerini ruhunda hisseden kimse, bu tesirler altındayken kötülük yapmaya eğilim gösteremez. Böylece insanın kötülüğe duyduğu eğilim tedricen azala azala neredeyse tamamen yok olur.¹¹

Namaz, insan için hayat boyu süren ve ahlâkı güzelleştiren manevî bir eğitimidir. Bu eğitim, kişiye mükemmel bir Müslüman şahsiyeti kazandırır. Peygamberin yolunu izleme, görevlerini yerine getirme konusunda insanları eğitir. Günde beş vakit namazda Allah'ın huzurunda duran, O'nun iman ve ahlâk ile ilgili talimatlarını okuyan kimse, elbette namaz kılmayan kimseden farklı bir kişiliğe sahip olur. Namaz, mümini ahlâkî açıdan arındırır ve güzelleştirir. Her namazda bilinçli bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkan, doğrudan O'na yönelen ve hitapta bulunan müminin, günün öteki saatlerinde O'nun diğer emirlerine muhalefet etmesi zordur. İslam'da, ibadetlerin yanında, bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen emirler de vardır. İbadet emrini yerine getirmek suretiyle ilâhî emirlere uymayı öğrenen, bu konuda gerekli alıştırmayı yapan mümin, bu uyumu hayatın diğer alanlarına transfer etmekte zorlanmaz. İşte böylece namaz ibadeti, insana sürekli Allah'ı hatırlattığı için, onu dürüst, namuslu ve terbiyeli bir insan haline getirir. İnsanı başına buyruk davranmaktan alıkoyar, böylece onun karakterlerini yaşam tarzını şekillendirir. Kalbin kötülüklerden temizlenmesine, bireyin ahlâken yükselmesine, iradenin güçlenmesine hizmet eder.¹²

Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 187; Hüseyin Certel, "Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü Fiil Şart ve Rükûnlarıyla Namaz", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 13, 1997, s. 341.

¹¹ M. Zerrin Akgün, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955, s. 72-73; Celal Kırcı, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1989, s. 310; M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 159; Muhammed Said, *Ruh Terbiyesi*, Sûre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 21; Hâbil Şentürk, *Psikoloji Açısından Hazreti Peygamberin İbadet Hayatı*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, s. 79; Abdurrahman Nahlavî, *Çağdaş Sorunlara Karşı İslami Eğitim*, Esra Yayınları, Ankara, 1997, s. 78.

¹² Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 190; Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî, *İslâm'a İlk Adım*, Çev. Serdar Güzey, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1986, s. 109; Hüseyin el-Cisr Efendi, *İslâm Hak ve Hakikat Dinidir*, Çev. Manastırlı İsmail Hakkı, Bahar Yayınları, Ankara, 1980, s. 106; Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 148; Recep Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Kitapları, Ankara, 1998, s. 176; Kırcı, s. 310; Şimşek, s. 159-160.

Dindar bir insanın ibadetleriyle diğer davranışları arasında bir bağlantı vardır. İnsan namaz kılarken nasıl dinî bir emri yerine getiriyorsa, dinin diğer emirlerini de aynı anlayışla yerine getirir ve yasaklarından da kaçınır. Dini değerlere uygun davranır.¹³

Her gün peş peşe kılınan namazlarla benliği arındırmak, namazın ruhunun günlük hayatın tamamına yayılmasına vesile olur. Öz itibarıyla Allah'ı anmak demek olan namaz, daha birçok unsuru da bünyesine alır. Allah'a itaat, O'na sâlih amellerle, sâdik bir niyetle yönelme, tevekkül etme, tövbe etme gibi eylemler bu unsurlardan bazılarıdır. Namaz, devamlılığıyla, günün bütün vakitlerine nüfûz edişiyile, insanın bütün eylemleriyle ilgili oluşuyla ona şu gerçeği ilham eder: Dindarlık sadece belli vakitlere özgü kılınmış faaliyetlerden ibaret değildir. Diğer vakitlerde de kişi aynı ruhu taşımalıdır. Namaz, müminde saf din duygusu uyandıran bir ibadettir. Bu duygu gün boyunca insanın yaptığı günlük işleri saracak olursa, onlara ibadet ruhu sirayet eder. Namaz, dinî kıymeti olmayan günlük işlere de nüfûz ederek, onlara ibadet manası yayar.¹⁴

Bireyin imanı kalbinde ne derece etkin, belirleyici, baskın ve canlı ise, tutum ve davranışları da o oranda Allah'ın emirlerine uygun olur. Namaz, gerçek inancı müminin kalbinde canlandırdığı için, davranış ve tutumların Allah'ın emrine uygunluğunu sağlayan etkin bir faktördür.¹⁵

Kur'an'da ahlâkî açıdan olumsuz değerler zikredilirken, "fahşâ" ve "münker" gibi nitelemelerde bulunulur. Kur'an'a göre namaz, insanı "fahşâ" ve "münker" kavramlarıyla ifade edilen olumsuz ahlâkî tutum ve davranışlardan alıkoyar. Doğal olarak da, olumlu ahlâkî eylemlere motive eder. İnsanı "fahşâ" ve "münker"den alıkoyan namaz, öncelikle insana iyi ve kötü olan değerlerin bilgisini kazandırır. Daha sonra da onu bu bilgiye uygun davranışlar sergilemeye sevkeder: *"Kitap'tan sana vahyedileni oku ve namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden men eder. Elbette Allah'ı anmak, en büyük ibadettir. Allah ne yaptığınızı bilir."*¹⁶

¹³ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000, s. 114-115; Hâbil Şentürk, "İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2, 1985, s. 229.

¹⁴ Hasan Turabi, **Namaz: Fert ve Toplum Hayatındaki Etkileri**, Çev. Saim Eminoglu, Risale Yayınları, İstanbul, 1987, s. 43-45.

¹⁵ Said Havva, **Namaz**, Çev. Ahmet Altıntepe, YENDA, İstanbul, 2005, s. 69.

¹⁶ Ankebût, 29/45.

Âyette namazın, ara verilmeden, devamlı olarak, şartları tam olarak yerine getirilerek, Allah'a huşû ve saygı duyarak, O'na tövbeyle yönelerek, O'nun rızasını gözeterek, her aşamasında Allah korkusunu içinde hissederek kılınması emredilmiştir. Âyette namazın üç temel özelliğine dikkat çekilmiş ve bunların eksik olması halinde namazın hakkının verilmiş olamayacağına işaret edilmiştir. Bu üç özellik, ihlâs, haşyet ve zikrül-lâhtır. İhlâs, kişiye iyiyi, doğruyu yapmayı emreder; haşyet onu kötülük yapmaktan uzak tutar; Allah'ı anmak onun Kitab'ını okumak ise, bir yandan iyiliği emreder, diğer yandan kötülükten alıkoyar.¹⁷

Namaz dinin direği, Rab ile kul arasında bir bağ, imanın kişideki varlığının delillerinden birisi, dertlerden ve sıkıntılardan kurtuluş, günah ve isyanlardan bir tür arınmadır.¹⁸

Beş vakit namaz, insanı "fahşâ" ve "münker"den¹⁹ korur; Allah'a isyandan alıkoyar; müminle kötülükler arasında engel oluşturur. Namaz kişide iyiliğe karşı bir eğilim uyandırır, kötülüğe olan eğilimi yok eder. Bu, namazın en önemli amaçlarından ve semerelerinden birisidir. Her şeyden önce kişi, namazla meşgul olduğu süre içerisinde Allah'a isyan etmekten uzak kalır. Çünkü namaz içerisinde bu davranışlara yer yoktur. Namaz, mümine Allah'ı hatırlatır, onun kalbine Allah korkusunu yerleştirir. Kişi namazda ilâhî öğüt ve tavsiyeleri içeren Kur'an'ı okur, namaz müminin bütün bedenini meşgul eder, etkisi altına alır, onun imanını güçlendirir, kalbini arındırır, aydınlatır, nefsini iyileştirir ve Allah'a boyun eğdirir, ona Allah'ın gözetimi ve takibi altında olduğu bilinci verir, Allah'ın huzurunda olma düşüncesinin verdiği heybet ve korku musallînin bedenine yansır. Kişi bu ruh haliyle namazını kılar. O, bu ruh ve bilinç halinden çıkmadan diğer vaktin namaz saati gelmiş olur. Böylece o erdemli, üstün ruh haline tekrar

¹⁷ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadır**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, IV/253; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, III/425-426; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VII/241; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., II/462; Vehbe ez-Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XIX/248.

¹⁸ ez-Zuhaylî, XIX/248.

¹⁹ "Fahşâ", açık çirkinlik ve edepsizlikler, nefsin meylettigi, isyan türünden çirkin ve kötü davranışlardır. "Münker" ise, şer'in beğenmediği uygunsuzluk ve isyan, aklın ve insan doğasının hoş karşılamadığı her türlü ölçsüz davranıştır. (Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, **Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân**, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 581; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., V/3780)

girer. Namaz hakkıyla edâ edilmeye devam edildikçe kişinin salâhu (ahlâkî olgunluğu) artar.²⁰

Namaz; Allah'a boyun eğme ve O'nun azametini itiraf amacıyla yapılan tekbir, tesbîh, kıyam, rükû, secde gibi eylemlerden oluşur. Namazın sözlü ve fiilî rükûnlarında fahşâ ve münker'den uzak durmayı ima eden bir şey vardır. Kişi namazdaki söz ve fiilleriyle, Allah'ın yüceliği ve azameti karşısında nefsinin alçaltır, boyun eğerek O'na yönelir. Bu durumda müminin Allah'a isyan etmesi uygun düşmez. Eğer Allah'a isyan eder, fahşâ ve münkeri işlerse, fiilleri ve sözleri ile nefsi arasında zıtlık var demektir.²¹

Her ibadetin, müminin ahlâkı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Namaz ibadetinin önemli fonksiyonlarından birisi, mümini her türlü hayasızlık ve kötülükten, çirkin fiillerden, akla, sağduyuya aykırı tutum ve davranışlardan uzaklaştırmasıdır. Fahşâ ve münker'den koruyucu özelliğiyle namaz, müminin bilinçsel muhafızıdır. Günde beş defa mümine kulluk bilincini hatırlatır ve onun bilincini yeniler. Mümin de bu sayede Allah'a kul olma bilincine aykırı söz, davranış ve tutumlardan uzak durabilmeyi başarır.²²

Namaz mümine, Allah'ın hiçbir emrine isyan etmemesi için günde beş vakit ahlâkî eğitim verir. Namazın başlangıcından tamamlanmasına kadar, Allah'ın koyduğu kurallara itaat mi yoksa isyan mı edeceğini Allah dışında hiç kimsenin bilme imkânı olmadan belli bazı ibadet fiillerini yapmak, dualarını okumak durumundadır. Eğer bir kimse günde beş defa bütün kurallarına ve şartlarına uyarak namazını edâ ederse, namaz sayesinde sürekli bir bilinç uyanıklığı yaşar; görevine sadık, sorumlu bir kişi olma şuuruna sahip olur. Dışarıdan bir kimsenin zorlaması olmadığı halde, diğer insanlar onun niyet ve fiillerini bilseler de bilemeseler de, kendi isteği nedeniyle kurallara gizli veya açıktan uyması gerektiği konusunda, namaz, onun için uygulamalı bir ahlâkî eğitim anlamına gelir. Böyle düşünüldüğünde namazın, insanı kötülüklerden alıkoyan en etkili vasıtalarından biri olduğu söylenebilir.²³

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XIII/230-231; eş-Şevkânî, IV/253, 255; İbn Kesîr, III/426; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/210; es-Sa'dî, s. 581; es-Sâbûnî, III/462; Yazır, V/3780.

²¹ el-Merâğî, VII/241.

²² Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, Çev. Cahit Koçtak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 812; M. Zeki Duman, **Beyânu'l-Hak**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006, II/473.

²³ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, IV/228.

Namaz kılan kişinin kötülüklerden sakınıp sakınmaması, kendisini ıslah etmek için eğiten kişinin kendisine bağlıdır. Eğer kişinin namazdan bu faydayı elde etme niyeti varsa, bunu elde etmek için gayret de sarfederse, namazın ıslah edici etkisi onun üzerinde görülebilecektir. Aksi takdirde, düzelmek istemeyen veya ıslaha karşı koyan bir kimseye etki edebilecek herhangi bir eğitim yöntemi yoktur.²⁴

Nice namaz kılanlar vardır ki, kıldıkları namazlar onları kötülük yapmaktan alıkoymaz. Kıldığı namaz kişiyi kötülüklerden korumuyorsa Allah'tan uzaklaştırıyor demektir. Bu kimseler, günlük hayatta işledikleri ahlâk dışı bir eylemin ardından, hiç yüzleri kızarmadan Allah'ın huzurunda durabilir ve tekrar aynı kötülüğe dönebilirler. Ne Allah'tan haya ederler ne de kullardan utanırlar. Bunların kılmış oldukları namaz, ruh-tan, huşûdan, huzûdan yoksundur; riyâ ve gösterişten başka bir şey değildir. İnsanları fahşâ ve münker'den koruyan namaz, Allah katında sevaba lâyık olan, içtenlikle yapılan bir tövbeyle başlanan, beden ve kalp huşû içerisindeyken kılınan, namazdan sonra da musallîyi kuşatmayı sürdüren namazdır.²⁵

"Ve le zikrullâhi ekber", "ve le's-salâtu ekber" anlamındadır. Namaz, bir anlamda Allah'ı zikretmek demektir. Fahşâ ve münker karşısında Allah'ı zikretmenin, kişiyi bunlardan sakındırması, çekindirmesi "ekber" yani en büyük bir şeydir.²⁶

İbn Mes'ud ve İbn Abbas, "Namaz, insanları her türlü isyankârlıktan vazgeçirir. Eğer bir kimsenin kıldığı namaz onu iyiliğe sevk etmiyor ve kötülükten alıkoymuyorsa, onun Allah'tan uzaklaşmasından başka bir işe yaramaz." der. Hasan Basrî, "Kişinin namazı, onu ölçsüz ve çirkin davranışlardan vazgeçirmiyorsa, onun sırtında bir vebaldir; -bir başka rivayette-, onun namazı tam olmamıştır." der.²⁷

Bir genç, Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılar, sonra da her türlü kötülüğü yapardı. Durum, "Falan kimse akşam namaz kılar, sabahleyin hırsızlık yapar." denilerek, Hz. Peygamber'e arz edilmiştir. Hz. Peygamber, "Onun namazı bir gün onu kötülük

²⁴ el-Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, IV/228.

²⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/441; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, **Tefsîru'l-Kâsimî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, V/448-449; Muhammed Mahmûd Hicâzî, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, II/875; Duman, II/473.

²⁶ el-Kurtubî, XIII/231; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, IV/285; el-Kâsimî, V/449.

²⁷ ez-Zemahşerî, III/441; el-Mâverdî, IV/284; eş-Şevkânî, IV/255; İbn Kesîr, III/425; el-Kâsimî, V/449; Hicâzî, II/875; Hasan Basri Çantay, **Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, Elif Ofset, İstanbul, tsz., II/712.

yapmaktan uzaklaştıracaktır.” buyurmuştur. Çok geçmeden o kişi tövbe etmiş ve iyi bir insan olmuştur.²⁸

Yüce Allah, kullarının yapmış oldukları namaz, zikir, itaat ve diğer iyi işleri bilir, bunlardan dolayı da onlara en iyi karşılığı verecektir. Allah iyi ya da kötü olarak yapılan her fiilden haberdardır. Kulların yapmış olduğu fiillere denk olan karşılığı verecektir.²⁹

Süfyân es-Sevrî, “*Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden men eder.*” âyetini, “*Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor?*” (Hûd, 11/87) âyetiyle yorumlamıştır. Süfyân, bu âyete dayanarak, namazın emreden ve yasaklayan bir yönünün olduğunu söylemiştir.³⁰

Âyette geçen, “*vallâhu ya’lemu mâ tesnaûn*” yani yaptığınız her şey Allah’ın bilgisi dahilinde, gözetimi altındadır ifadesi, namazla ilişkilendirildiğinde, namaz vasıtasıyla kazanılan ilâhî murakabe bilincine de işaret eder. Buna göre namaz, insana her an Allah’ın gözetimi altında olduğu bilincini çağrıştırır, sözlerinde ve fiillerinde ilâhî değerleri gözetmesi gerektiğini telkin eder.

3. Namazın Kişilikte Olumlu Karakterler Geliştirmesi

Günde beş kez kılınan namazın en önemli gayesi, insan ile Allah arasında sağlam ve sürekli bir bağın kurulması, böylece müminde Allah bilincinin iyice kökleşmesidir. Bu bilinç sayesinde müminin dinî duyguları sürekli canlı kalır; mümin, ilâhî murâkabe yani her an Allah’ın gözetim ve denetimi altında olduğunun şuurunda olur. Derin bir murakabe ve muhâsebe ile namazda Allah’a yönelmek, insanın karakterlerine olumlu yönde tesir eder. Çünkü namaz vasıtasıyla günde beş kez Allah’ın huzuruna çıkmak durumunda olan bir müminin, kötülük yapmaya zaman bulması, benliğinde ahlâksızlıklara yer ayırması zordur. İnsanın Allah ile iletişimini sürekli canlı tutan namaz, ona ahlâkî sorumluluklarını hatırlatır. İnsan yaşantısına doğrudan doğruya tesir eden namaz, onda sağlam bir karakter yapısı oluşturur.³¹

²⁸ ez-Zemaşerî, III/441-442; el-Kurtubî, XIII/230; İbn Kesîr, III/425; el-Beyzâvî, II/210; Çantay, II/712.

²⁹ ez-Zemaşerî, III/442; el-Beyzâvî, II/210; el-Merâğî, VII/241.

³⁰ İbn Kesîr, III/425.

³¹ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003, s. 120; H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, s. 268; Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163; Abdullah Yıldız, *Namaz Bir Tevhid Eylemi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 148; Mustafa Türkgülü, “İslâm Ahlâkı ve Kur’an’ın Ahlâk Öğretisi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Ünivesitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, s. 194-195; Kılıç, s. 22.

Şuuruna vararak eda edilen namaz, güçlü bir ahlâkî kontrol sistemi olarak mümine hizmet eder. İnsanda sağlam bir karakter yapısı teşkil eder. Örneğin kibir, gurur, kendini üstün görme, bencillik, ihtiras, ümitsizlik, yıkıcı şüphe gibi karakterlerin kişilikte hakim olmasını engeller, ikiyüzlü / riyakâr tutumlardan alıkoyar. Bunların yerine vakar, tevazu, alçakgönüllülük gibi olumlu karakterlerin teşekkülünü sağlar. Kişiyi iffetli ve namuslu kılar.³²

Namaz kılarken Yüce Allah'ın huzurunda, alçakgönüllülüğü öğrenen birey, insan ilişkilerinde de kibir ve gururdan arınmayı başarabilecektir. Namazda kazandığı alçakgönüllülük alışkanlığı, insan ilişkilerine de yansıtacaktır.³³

Namaz ibadetinin motive ettiği fedakârlık ve paylaşım ruhu, insanda cimrilik ve bencillik eğiliminin etkisini gidererek, yerine cömertlik ve özgecilik eğilimleri geliştirir. Namazı hakkıyla kılanların en temel özelliklerinden biri, Yüce Allah'ın kendilerine vermiş olduğu imkân ve yetenekleri başkalarıyla paylaşabilmeleridir. Namaz ibadeti sayesinde Allah'a karşı sorumluluğunu hatırlayan insan, hemen ardından diğer insanlarla yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, onlara iyilik etme gibi sosyal sorumluluklarını hatırlar, gereğini yerine getirmek için harekete geçer.³⁴

İnsanın dünyadaki varlık ve olaylarla ilişkisi genel olarak iki farklı mahiyet arzeder. İnsan ya kendisine haz ve rahatlık veren imkân ve olaylarla karşılaşır ya da ona elem, acı, sıkıntı, zorluk veren belâ, musibet, felâket ve yoksunluk türü gelişmelere maruz kalır. Birinci durum yani insanın haz aldığı durumlarla karşılaşması, bencillik, cimrilik, kendini beğenme, yeterli görme, kibirlenme gibi tepkilerin doğmasına yol açabilmektedir. İnsanın felâket, musibet gibi istemediği, acı duyduğu durumlarla karşılaşması ise, tahammülsüzlük, sabırsızlık, acelecilik, ümitsizlik, çöküntü, kendini kaybetme gibi tepkilerin doğmasına sebebiyet verir. Gerek bencillik, cimrilik, kendini beğenme, yeterli görme, kibirlenme gibi karakterler, gerekse tahammülsüzlük, sabırsızlık, acelecilik, ümitsizlik, çöküntü türünden kişilik özellikleri dinî ve ahlâkî açıdan olumsuz karakterlerdir. Din ve ahlâk sistemleri, insanın kendisini eğiterek, iradesine hakim olarak bu tür olumsuz karakterlerden kendini kurtarabilmesini, bunların yerine olumlu yapıcı kişilik

³² Mehmet Bayraktar, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987, s. 23; H. Emin Sert, **Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 122; Halûk Nurbaki, **Sonsuz Nur**, Damla Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 156; Halil Apaydın, "İbadet Psikolojisi", **Tabula Rasa**, sayı: 9, 2003, s. 190; Safvet Senih, **İbadetin Getirdikleri**, Nil Yayınları, İzmir, tsz., s. 68; Burhanettin Canatan, **İslâmiyette Ruh Sağlığı**, Canatan Yayınları, Konya, tsz., s. 112; Yıldız, s. 148; Peker, s. 116; Said, s. 25.

³³ Esmâ Sayın Ekerim, **Namaz ve Karakter Gelişimi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 214.

³⁴ Sayın Ekerim, s. 204, 208.

özelliklerinin kazanılmasını öğretir ve önerir. Kur'an'a göre namaz ibadeti, insana yukarıda saydığımız olumlu karakterleri kazandırmada, olumsuz olanlarından da onları uzak tutmada tesiri olan dinî davranışlardan birisidir. Kur'an, hakkıyla namaz kılan bir müminde bencillik, cimrilik, kendini beğenme, yeterli görme, kibirlenme, tahammülsüzlük, sabırsızlık, acelecilik, ümitsizlik gibi karakterlerin etkili ve baskın bir kişilik özelliği haline gelemeyeceğini açıklar: *“Doğrusu insan hırslı (huysuz) yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğunda sızlanır, hayır dokunduğunda ise yoksullara yardım etmez (sıkı sıkı tutar). Ancak namaz kılanlar bunu dışındadır. Onlar ki namazlarını sürekli kılarlar. Mallarında sâile ve mahruma (isteyene ve iffetinden dolayı istemeyip mahrum kalana) belli bir hisse vardır. Ceza gününü tasdik ederler. Rab'lerinin azabından korkarlar. Çünkü Rablerinin azabına güven olmaz. Irzlarını korurlar. Yalnız eşlerine ya da ellerinin altında bulunan cariyelerine karşı korumazlar. Bundan ötürü de kınanmazlar. Ama kim bundan ötesini ararsa, onlar sınırı aşanlardır. Emanetlerini ve ahitlerini gözetirler. Şahitliklerini yaparlar. Namazlarını korurlar.”*³⁵

Bu âyetlerde insanın temel özelliklerinden birisi tasvir edilmektedir. İnsanın *helu'* yani hiçbir zaman memnun olmayan, çok hırslı, ama bir o kadar da sabırsız, başına fakirlik, hastalık gibi bir zarar-ziyan, kötülük, hoşlanmadığı bir durum geldiği zaman sızlanan, şikâyetle bulunan, üzüntüye kapılan, ümitsizliğe düşen, korkudan donup kalan, belalara sabır, Allah'ın kaderine rıza gösteremeyen; nimete şükretmeyen, bir iyiliğe, mala, servete, zenginliğe, bolluğa, güç ve imkâna, makam ve mevkiye kavuşunca cimri kesilip başkalarına yardımı esirgeyen, Allah'ın nimetine ve iyiliğine şükretmeyen bir karakter yapısı ortaya koyduğuna işaret edilmektedir. Bununla birlikte, insanların hepsinin bu olumsuz, kötü karakterlere sahip olmadığı anlatılmaktadır. Namazlarını sürekli olarak vaktinde kılan, namazın farzlarını ve sünnetlerini ihmal etmeyen, gereklerini tam olarak yerine getiren, Allah ile bağ kurarak, O'na huşû ve sekînet ile yaklaşarak namazın hakikatine varan, kendilerini hiçbir şeyin namazdan alıkoymadığı kimselerin sağlam karakterli insanlar oldukları açıklanmaktadır. Namaz kılanlar, kılmayanların aksine, kendilerine bir iyilik dokunduğunda Allah'a şükreden, çevresindekileri bu nimetten faydalandıran; başına bir kötülük geldiğinde ise, sabreden, sabrının karşılığını Allah'tan bekleyen kimselerdir. Bir kimsenin namaz kılması, onun mutlaka Allah'a, peygambere, Kitab'a, âhiret gününe inandığı ve bu inancın gereğine uygun bir şekilde amel etme gayreti içerisinde olduğu anlamına gelir.³⁶ Kılınan namaz imanın varlığının bir göstergesi-

³⁵ Meâric, 70/19-34.

³⁶ İbn Kesîr, IV/449-450; ez-Zuhaylî, XXIX/121; es-Sa'dî, s. 821; el-Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, VI/421; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, X/62-63.

dir. İman inanılan değerlere bağlılığı ve itaati de gerektirir. Namaz aracılığıyla itaatini gösteren kişi, hayatın diğer alanlarını ilâhî değerlere uygun davranmakta zorlanmayacaktır. Sürekli kılınan namaz mümin bireyde ilahî değerlere göre amel etme bilincini ve motivasyonunu canlı tutacaktır.

Namaz kılanlar, Kur'an'da *helu'* kavramıyla anlatılmaya çalışılan ahlâkî zayıflıktan istisna edilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, doğuştan getirilen bu ahlâkî zayıflık değiştirilemez değildir. Eğer insan ilâhî rehberliği kabul eder, kendi nefsinin ıslah etmek için gayret gösterirse, bu tür kişilik zaafalarını tedavi edebilir.³⁷

Helu', kişilikte arız olan bir hastalıktır; bu hastalığı tedavi etmenin çarelerinin başında namaz kılmak gelir. Yüce Allah, namaz kılanları, âyette sayılan yerilmiş karakterlerin etkisi altına girmekten korur, onları iyilik yapmaya, doğruya ulaşmaya muvafak kılar. Eksiksiz ve dosdoğru olarak kılınan namaz, mümini iyi ahlâklı olma yönünde terbiye eder; onu kötü kişilik özelliklerinden uzak tutar.³⁸

"Helûan" lafzını tefsir eden âyetler, aynı zamanda namaz kılmayan insanların karakterlerini ve ahlâkî yapılarını ele verirler. Namaz kılmayan kimseler, sıkıntıya gelemeyen, en küçük bir acı karşısında feryadı basan, yokluk esnasında sızlanan, aceleci, sabırsız, mala mülke karşı ihtiraslı tiplerdir. Bunlar varlıklı ve mutlu anlarında kendinden başka kimseyi görmezler. Ama namaz kılanlar böyle değildir. Çünkü farzlarına, şartlarına riayet edilerek, saygı ve samimiyet içerisinde, vaktinde kılınan namaz insanı bütün aşırılıklardan ve kötülüklerden uzaklaştırır.³⁹

Olumlu karaktere sahip kimselerin anlatıldığı pasaj, namazla başlamakta ve yine namazla sona ermektedir. Meâric sûresinin 23. âyetinde iyi karakterli insanlar, "*Namazlarına devam eden kimseler.*" olarak nitelenir. Daha sonra gelen 34. âyette ise, onlar hakkında "*Namazlarını korurlar.*" denilmektedir. Bu ifadeler bir tekrar olmayıp, birincisi, namazı vaktinde kılmayı ve hiç terk etmemeyi, ikincisi ise namazın şartlarını ve gereklilerini tam olarak yerine getirmeyi anlatır. "Namazı korumak", kişinin kendisini Allah'a vererek, O'na gönülden saygı duyarak namazı kılmasıdır. Namaza devam etmenin ar-

³⁷ el-Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI/421.

³⁸ İbn Kesîr, IV/450; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, V/434; ez-Zuhaylî, XXIX/125.

³⁹ Duman, II/423.

dından namazı korumanın tekrar vurgulanması, bu ibadete gösterilmesi gereken itina-ya, onun önemine ve insan ruhu üzerindeki olumlu etkisine işaret eder.⁴⁰

Namaz kılanlar helu' kelimesiyle anlatılan olumsuz huylardan uzaktırlar. Aksine güzel huylarla muttasıftırlar. O huylardan bazıları şunlardır: Onlar, namazlarını sürekli kılarlar. Mallarında sâile ve mahruma (isteyene ve iffetinden dolayı istemeyip mahrum kalana) belli bir hisse vardır. Ceza gününü tasdik ederler. Rab'lerinin azabından korkarlar. Çünkü Rablerinin azabına güven olmaz. Irzlarını korurlar. Yalnız eşlerine ya da ellerinin altında bulunan cariyelerine karşı korumazlar. Bundan ötürü de kınanmazlar. Ama kim bundan ötesini ararsa, onlar sınırı aşanlardır. Emanetlerini ve ahitlerini gözetirler. Şahitliklerini yaparlar. Namazlarını korurlar. Görülüyor ki, burada sayılan sekiz ahlâkî özelliğin öncesi ve sonrası namaz ile çevrilerek hepsi de musallî kimselerin vasıfları arasında değerlendirilmiştir.⁴¹

a. Namazın Doğruluk / Dürüstlük Karakterini Geliştirmesi

Mümin günde yaklaşık kırk kez, dürüst olduğunu Yüce Allah'ın huzurunda te-fekkür eder. Bu durum doğal olarak onun ruh halinin geneline de yansır. Mümin, kılmış olduğu namaz sayesinde doğruluk, dürüstlük karakterine sahip olur. Namazı hakkıyla kılan bir mümin kendisine emanet edilen mal, söz, görev, sorumluluk gibi haklara riayet eder; verdiği sözleri bozmaktan, onlara ihanet etmekten sakınır. Örneğin, tanıklık yaptığı-ğında, doğru, dürüst ve adil olmaya çalışır. Namaz kılan mümin nasıl ki, kendisini Allah'a yaklaştıracak her emre şartsız boyun eğme duyarlılığı gösteriyorsa, insanlara verdiği sözleri yerine getirmede de aynı duyarlılığı gösterir.⁴²

Doğruluk, dürüstlük, sadakat, ne pahasına olursa olsun gerçeği söyleme, tanıklığı doğru yapma, erdemli bir kişiliğin en önemli karakterlerinden birisidir. İnsanın günlük hayattaki ilişkilerinde, tutum ve davranışlarında dürüst, sâdık, sözünde duran, her zaman doğruyu konuşan, verdiği söze sadakat gösteren, başkalarının zararına olacak şekilde gerçekleri gizlemeyen, yalan konuşmayan bir kişilik özelliğine sahip olmasında namaz ibadetinin motive edici bir gücü vardır.

Gereğine inanarak namaz kılan, kesintisiz olarak günün belli aralıklarında Rabb'inin huzuruna çıkan, böylece her an onun gözetiminde olduğu bilincini taşıyan bir mümin, dürüst olmama, yalancılık yapma, ihanet etme gibi fiilleri işleme konusunda en

⁴⁰ İbn Kesir, IV/450; Ateş, X/63.

⁴¹ Yazır, VIII/5357-5362.

⁴² Nurbaki, **Sonsuz Nur**, s. 156; Sayın Ekerim, s. 210-212.

azından duraksar, zorlanır. Rabb'i karşısında / katında dürüst olmayan biri durumuna düşmekten çekinir. İnsanlardan saklayabildiği yalancılığın, ihanetin Allah'tan saklanamayacağı bilinci, namaz vasıtasıyla sürekli olarak canlı tutulur. Bilinçteki bu uyanıklık, mümini sürekli olarak dürüst ve doğru davranmaya motive eder: *"Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden adil iki kişi, aranızda şahitlik etsin. Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi şahitlik etsin. Kuşku lanırsanız, namazdan sonra onları tutar yemin ettirirsiniz. "Akraba da olsa yeminimizi hiçbir paraya satmayacağız, Allah'ın (üzerimizde borç olarak bulunan) şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler.*"⁴³

Âyette şahitlerin namazdan sonra yemin etmeleri emredilmektedir. Şahitliğin namazdan sonra yapılmasının amacı, o vakte saygı göstermek, onunla insanları çekindirmek, (yapılacak şahitlik konusunda) güven telkin etmektir. Şahitlik yapacak kimseye işin büyüklüğünü, meselenin ciddiyetini kavratmak, onda heybet / korku hissi uyardırma gayesi gütmektir.⁴⁴

Yeminlerin namazdan sonra yapılması, namazda Allah'ın huzurunda duran kimselerin, Allah'tan korkup, hak ve adaleti daha çok düşünecekleri hikmetine dayanır. Allah'ın huzuruna duran kimse, bu süre içerisinde dünya tutkusundan uzak kalır, ahirette, dünyadayken yaptıklarının hesabını vereceğini hatırlar, namaz sayesinde kalbi yumuşar ve doğruyu söyleme ihtiyacı hisseder. Namazın vereceği Allah korkusu, er ya da geç yalanın ortaya çıkması ve insanlar arasında rezil olma endişesi, şahitleri doğruyu söylemeye sevk eder. Yüce Allah bu yöntemi uygulamanın şahitliğin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için en uygun yol olduğunu bildirir.⁴⁵

Âyette sözü edilen namazın öğle namazı ya da kılınan herhangi bir namaz olabileceği söylenmiştir. Tefsirlerin çoğuna göre ise, âyette bahsi geçen namaz, şahitlerin kılacağı namaz değil, cemaatin kıldığı ikindi namazıdır. Belli bir dinin müntesibi olan kimseler genellikle ikindi namazını takip eden vakte saygı gösterirler, o vakitte yalan konuşmaktan, yalan şahitlikte bulunmaktan kaçınırlar. Nitekim Hz. Peygamber, gün batımına yakın bir zaman olduğu için genellikle ikindi namazından sonra meclisini oluşturur, toplantılarını yapar ve meseleleri görüşüp karara bağlardı. İkinci namazı sonrası vakti, Hicaz bölgesinde insanların toplandığı, davaların görüşüldüğü, hükümlerin ve-

⁴³ Mâide, 5/106.

⁴⁴ el-Kurtubî, VI/228; ez-Zuhaylî, VII/99; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, VII/198; Ateş, III/80.

⁴⁵ Ateş, III/80.

rildiği vakitti. Ayrıca bu vakit Medine’de insanların toplanabileceği en müsait zaman dilimiydi. Bu yoruma göre, cemaatle ikinci namazı kılındıktan sonra hakim, şahitlere yemin ettirir.⁴⁶

Âyette sözü edilen salât ile, Müslüman ya da Müslüman olmayanın yapacağı ibadet kastedilmiş olabilir. Şahit Müslüman ise, âyette sözü edilen namazın, müslümanın namazı olduğunu söyleyebiliriz. Eğer başka dinden, ise bahsedilen “salât”, kişinin kendi dininde yapacağı bir ibadettir. Şahit hangi dinden ise, şahitlikten önce kendi dini uyarınca ibadet eder, Allah’ın huzurunda durur. Böylece kalbinde maneviyat düşüncesi, Allah korkusu uyandırılır, sonra da yemin ettirilir.⁴⁷

b. Namazın Sabır Karakterini Geliştirmesi

Namazın sağladığı ruhsal enerji, kişinin benliğine olumlu katkıda bulunur. Günlük hayatın sıkıntıları karşısında namaz, manevi bir güç olarak ona destek olur. Meşakkat ve zorluklara direnmeye hazırlanabilmesi için kuvvet ilham eder. İnsanı sabır ve mücadeleye alıştıırır, iradesini güçlendirir. Kişinin ümidini tazeler, azmini güçlendirir, gayretini artırır, onu büyük fedakârlıkları gerektiren işleri yapmaya muvaffak kılar.⁴⁸

Bir Müslüman günlük hayatın akışı içerisinde sıkıntılı ya da sevinçli olmayı gerektirecek durumlarla karşılaşabilir. Sıkıntılı durumlarda namaza yönelerek, sabretmenin derin anlamını kavrar, kendini teselli ederek rahatlar. Namaz, kişide Allah’a güvenme duygusunu geliştirir. Allah’a güvenen kişiler de, hayatın zorlukları karşısında kendilerini hemen kaybetmezler, üzüntü, keder ve sıkıntılardan aşırı derecede etkilenmezler. Kendi yapısında maddi ve manevi birtakım meşakkati öngören namaz, her koşul ve ortamda mümini sabır yönünden eğitir, bu karakterin kişilikte yerleşmesini ve gelişmesini sağlar.⁴⁹

Başa gelmesi, insanın elinde olmayan, belâ ve musibetleri sükûnetle karşılamak, genel olarak ibadetlere devam edebilmek, hata ve günahları işlemenin vermiş olduğu geçici maddî hazlara aldanmamak, işlenen günahlara yeniden dönmek, namazın öğ-

⁴⁶ ez-Zemahşerî, I/673; el-Kurtubî, VI/228; el-Mâverdî, II/76; el-Beyzâvî, I/386; ez-Zuhaylî, VII/99; Derveze, VII/198; Ateş, III/80.

⁴⁷ el-Mâverdî, II/76; İbn Kesîr, II/115; ez-Zuhaylî, VII/99; Derveze, VII/198; Ateş, III/80.

⁴⁸ Muhammed Osman Necati, **Hadîs ve Psikoloji**, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000, s. 325; İbrahim Kâfi Dönmez, “Namaz”, **İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1997, III/427; Peker, s. 117; Said, s. 22.

⁴⁹ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1985, s. 170; Bayrakdar, s. 22-23; Şentürk, **Din Psikolojisi**, s. 154; Yıldız, s. 148- 150.

rettiği sabır sayesinde mümkün olur. Zira namaz ibadeti, sabrı kuvvetlendirerek, irade gücünü harekete geçirerek duygu, düşünce ve davranışları kontrol etmeyi sağlayacak, olumsuz tutum ve davranışlardan alıkoyacak bir etkiye sahiptir.⁵⁰

Namaz kılarken namaz haricindeki ilişkilerden ilgiyi kesmek, namaz dışındaki hiçbir şeye iltifat etmemek, duygu ve düşünceleri, dünyevî ilgilerden uzaklaştırmak, zihni Allah'tan başka şeyleri düşünmekten arındırmak gerekir. Bütün bunlar, belirli bir gayretin, enerjinin harcanmasını, dikkatin toplanmasını, iradenin zorlanmasını isteyen, dolayısıyla da insana meşakkatli gelen bir iştir.⁵¹ İşte namaz bu görüntüsüyle bile bir tür sabır alıştırmasıdır.

Sabır ve namaz, insanların karşılaşmış oldukları manevî problemlerin üstesinden gelebilmek için imkân sağlayan eğitim vasıtalarıdır. Bunlar kişilik eğitiminin vazgeçilmez değerleridir. "İstiâne", kulun kendisine yardımcı olarak değerlendirilecek olursa, bu yardımcı temin etmenin yollarının başında sabır ve salât gelir:⁵² "Sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin, şüphesiz bu, Allah'a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir."⁵³

Bu âyette, sabır ve namazla ilâhî emirlere itaat ve nehiylerden sakınma, nefsin ölçüsüz isteklerine karşı koyma konusunda, belâ ve musibetlere dayanma hususunda Allah'tan yardım dilenmesi istenmektedir. İhtiyaçlar karşısında bir çıkış yolu bulabilmek ve başarı elde edebilmek için namaz vesile kılınarak Allah'a tevekkül ve iltica edilmesi, O'ndan yardım istenmesi önerilmektedir. Hem sabır hem de namaz kalbin cilasasıdır. Sabır, insan ruhunu dayanıklı yapar. Namaz, kalbe kuvvet kazandıran, Rab ile kul arasında bir bağıdır, işlerde / zorluklarda dayanıklılık konusunda, Allah yolunda karşılaşılan güçlüklerin çözülmesinde insanın en büyük yardımcısıdır. İnsan başı sıkıştığında ibadete sarılırsa, ruhu açılır.⁵⁴

Gerçek sabır, âhiret hesabını hatırlayarak nefsin meylettği yasak hazlar karşısında kendini tutmakla, nefse zor gelen her türlü itaati yerine getirmekle, başa gelen musibetlerin Allah'ın kaza ve kaderiyle gerçekleştiğini düşünmekle, o yüzden bunlara rıza ve teslimiyet göstermekle, bunlardan dolayı Allah'tan yardım dilemekle mümkün olur. Sabır, nefsi ölçüsüz hazlardan alıkoyarak suretiyle ilâhî emirlere uymak, yasaklardan

⁵⁰ Sayın Ekerim, s. 198-200.

⁵¹ Seyyid Ali Hamaneî, **Sabır**, Çev. Ünal Çetinkaya, Endişe Yayınları, Ankara, 1991, s. 51.

⁵² Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, I/388.

⁵³ Bakara, 2/45.

⁵⁴ ez-Zemahşerî, I/137; el-Beyzâvî, I/59; el-Kâsımî, I/287; Hicâzî, I/36; el-Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, I/57; Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997, I/69; Ateş, I/157.

sakınmak şeklinde gerçekleşir. Sabır aynı zamanda namaz sayesinde mümkün olur; zira namaz mümini fahşâ ve münkerden alıkoyar, musallî kendini her zaman Allah'ın gözettiği bilinciyle hareket eder.⁵⁵

Namaz kılan kişi, madden ve manen temizlenir, avret yerlerini örter, Kâbe'ye yönelir, boyun eğerek Allah'ın huzurunda durur, Kur'an okur, bütün organlarına huşû hakim olur, kalbinde samimi bir niyet taşır, Rabb'ine niyazda bulunur, Kur'an okur, böylece kendisini amacına ulaştıracak, musibetlere çare olacak bir yol bulur. Namazın maddî ve manevî atmosferi içerisinde, kişiliğinin işleyişindeki düzeni yeniden kurar. Çeşitli alanlarda göstermiş oldukları sabrın acılığını unutmaz.⁵⁶

Allah inancı, insanın her koşulda ve her zaman dayanabileceği, başvurabileceği sonsuz bir güven ve güçtür. Kişinin bu gücü içerisinde hissedebilmesi, ondan destek alarak hayatın zorluklarıyla baş edebilmesi için Yüce Allah ile bağ ve iletişim kurması gerekir. Kur'an öğretilerine göre Allah ile bağ kurmanın en sağlıklı yolu dua ve bunun özel biçimi olan namazdır. Namaz aracılığıyla mümin birey, sabır ve dayanma gücü gibi potansiyellerini uyandırabilir, canlı tutabilir, sabredebilme düzeyini yükseltebilir. Bir beşer olarak ortaya koyabileceği sabrın yoğunluğunu, gücünü ilâhî yardım ile artırabilir. İlâhî yardıma güvenerek, doğasında potansiyel olarak mevcut bulunan sabretme eğilimini motive edebilir: *"Ey inananlar, sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin, muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir."*⁵⁷

Müminler, uğradıkları musibetler, afetler, felâketler karşısında sabır –nefse ağır gelen şeylere karşı dayanıklılık gösterme- ve namazla Yüce Allah'tan yardım dilemelidirler. Felâketler karşısında ibadet ederek Allah'a yönelmek, insanın ruhunu kuvvetlendirir, maneviyatını düzeltir, onu bunalımlardan kurtarır. Allah yolunda, din uğrunda başa gelen musibetlere tahammül ederken, Allah'tan yardım dilemenin vasıtalarının başında sabır ve namaz gelir. Yüce Allah zaman zaman sabır ve namazı Kur'an'da yan yana zikreder. Burada da bu iki olgu yan yana gelmiştir. Namaz, kalbe kuvvet verir, insan için en büyük yardımcıdır, tükenmez bir güç kaynağıdır. Namazı kılmak ve sabırlı olmak insanların hayatını ıslah eder.⁵⁸

⁵⁵ el-Merâğî, I/94.

⁵⁶ el-Beyzâvî, I/59; Yazır, I/341.

⁵⁷ Bakara, 2/153.

⁵⁸ el-Kâsımî, I/398-399; el-Merâğî, I/207; Hicâzî, I/88; Kutub, I/141-142; Ateş, I/262.

İnsan kendini olgunlaştırma yolunda yürürken zorluklarla denenir. Bir yandan nefsinin sınırsız istek ve baskıları, diğer yandan dış düşmanlarla mücadele etmek, sıkıntılara katlanmak mecburiyetinde kalır. Bu yolda başarılı olmanın birinci vasıtası, ahlâkın başı sabırdır. Kişi ruhen ve bedenen kendini arındırmaya çalışmaz, sabır ve metanete alıştırmaz ise, ilâhî yardımın gelmesine vesile olan önemli bir vasıttan yoksun kalmış olur. Sabır, ilâhî yardımı celp etmenin ilk koşuludur. Namaz da böyledir. Ruhu ıslah etmenin, bedeni terbiye etmenin, sabır ve ağır başlılığın, dünyevî ve uhrevî olgunluğun düzenleyicisi, her türlü bireysel ve toplumsal gelişmişliğin en temel görüntüsüdür.⁵⁹

İbadetlerin anası sayılan namaz ile Allah'tan yardım dilemenin hikmetini anlamak hiç de zor değildir. Çünkü namazda müminin Rabb'inin huzuruna çıkması onun kalbini kuvvetlendiren, destekleyen, azmini artıran, gücüne güç katan bir tecrübedir. Sabır ve namazla Allah'tan yardım dilemek, O'nun beraberliğini kazanmak amacıyla sabır ve namaza sığınmak, ruhsal olgunluk elde etme ve karşılaşılan problemlere çare arama bakımından önemli eylemlerdir. Sosyal ve psikolojik problemlerin ağır baskısından kurtulabilmek için sabır ve salât ile kişiliği olgunlaştırmak şarttır.⁶⁰

"el-İstiâne bi's-salâh" yani Allah'tan namaz ile yardım dileme, yaratıcıya, karşı alçak gönüllülük, boyun eğme, O'na karşı samimiyet gösterme yoluyla olur. Namazda iken müminin, kalbini bütünüyle Allah'a bağlaması, ilgisini O'na yöneltmesi, okuduğu dua ve âyetleri anlayarak, hissederek okuması gerekir. Böyle bir yol izleyerek namaz kılan kimse, namaz dışındaki diğer kulluk vazifelerini yerine getirirken de güçlüklerle katlanmaya kendini alıştıırır. İlâhî değerler alanında ilim ve irfan sahibi olan kişiler, felâket ve zorluk anlarında namaza sığınılması gerektiği konusunda müttefiktirler.⁶¹ Söz konusu koşullarda kendileri "el-istiâne bi's-salâh" ilkesini şiar edindikleri gibi, aynı durumdaki kişilere de bu ilkeyi tavsiye ederler.

Âyetin âyetle tefsiri bağlamında Râzî, namazın insan üzerindeki olumlu kişilik geliştirici etkisini, "Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden men eder." (Ankebût, 29/45) âyetiyle tekit etmiştir.⁶²

⁵⁹ Yazır, I/544-545.

⁶⁰ Hicâzî, I/88; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, I/147; Bayraklı, II/314.

⁶¹ Fahreddîn er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, II/124-125.

⁶² er-Râzî, II/124-125.

Bu âyette “salât” kelimesi geniş anlamda dua manasında kullanılmış olabilir. Buna göre, âyette “sabır” ile “salât / dua” Allah’tan yardım dilemenin ön şartı olarak zikredilmiştir.⁶³

c. Namazın Mülkiyet Eğilimini Şekillendirmesi

Namaz, insanlar için, iyi, doğru, hak, güzel ve faydalı diye niteleyebileceğimiz olumlu değerleri üreten ilâhî bir düzenlemedir. Bu gerçeği, Hz. Şuayb’a iman etmeyen, ona karşı çıkan inkârcı kavmi bile fark etmiştir. Hz. Şuayb’ın kavmi, namaz ibadeti ile kazanç dürtüsünü şekillendiren ilâhî değerler arasında açık bir ilişkinin olduğunu gözlemlemiştir. Onlar bu tecrübelerini şu şekilde dile getirmişlerdir: “*Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor? (Yoksa sen bunu yapmazsın), çünkü sen yumuşak huylu, akıllı bir insansın!*”⁶⁴

Hz. Şuayb, çok namaz kılan bir kimseydi; çevresinde bu özelliğiyle tanınmaktaydı.⁶⁵ Âyette sözü edilen “salât” ile, kıraat, din -salât yani namaz, dinin en önemli göstergelerinden birisi olduğu için burada namaz zikredilmiştir-, namaza bağlı olarak yapılması gereken diğer hususların kastedilmiş olabileceği de ifade edilmiştir. Namaz, dinin ilk göze çarpan önemli bir ibadetidir. İşte bu yüzden inkârcılar, sıkıştırmayı, karşı çıkmayı düşündükleri Hz. Şuayb’ın namazını hedef almışlardır.⁶⁶

Çünkü onlar, kendi bozuk sistemleri için namazı bir tehdit olarak kabul etmişlerdir. Onlar biliyorlardı ki, dindar bir insan sadece kendisini ıslah etmekle yetinmeyecek, başkalarını düzeltmek için de elinden geleni yapacaktı. Yine onlar biliyordu ki, dindar bir insan, doğru yola davet edecek, Allah’a karşı kayıtsız, maneviyat yoksunu yaşam biçimlerini eleştirecekti. İşte bu yüzden Hz. Şuayb’ın kıldığı namaz, inkârcıların hedefi haline gelmiştir.⁶⁷

Hz. Şuayb, kavmine Yüce Allah’a kulluk etmelerini, putlara kulluğu terk etmelerini, ölçüyü ve tartıyı doğru, adaletli yapmalarını emretmiştir. İnkârcılar ise, ona karşı çıkarak alaycı bir tavırla şöyle demişlerdir: “*Senin namazın mı, atalarımızın putlara*

⁶³ Duman, III/25.

⁶⁴ Hûd, 11/87.

⁶⁵ Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/288; el-Merâğî, IV/345; es-Sâbûnî, II/29; ez-Zuhaylî, XII/128.

⁶⁶ eş-Şevkânî, II/642; es-Sâbûnî, II/29; el-Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II/390.

⁶⁷ el-Mevdudî, II/390.

tapmaktan ibaret olan ibadet tarzını terk etmemizi sana emrediyor?"⁶⁸ "Kıldığın namazın senin üzerindeki tesiri sebebiyle mi bize böyle bir öneride bulunuyorsun?"⁶⁹

Yine aynı üslupla ona şu soruyu yönelttiler: "Senin namazın mı mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı, yeryüzünde bozgunculukta bulunmayı terk etmemizi emrediyor? Başkasına mal satarken değerinden daha fazla kâr elde etmeyi, başkasından mal satın alırken bedelini eksik ödemeyi, hile yapmayı, aldatmayı terk mi edelim? Az miktarda helâl kazanç ile mi yetinelim? Bu, bizim ticaret hürriyetimize yapılmış bir kısıtlamadır!"⁷⁰

Belki de Hz. Şuayb'ın halkı, onun kıldığı namaz ile yaşantısı arasında bağ kurmuşlardır. Hz. Şuayb, kavmini iman etmeye ahlâklı bir hayat yaşamaya, başta ticaret olmak üzere her alanda haksızlık yapmaktan uzak durmaya davet etmiştir. Onlar ise, Hz. Şuayb'ın kendilerine sunduğu yaşam felsefesinin kaynağının "namaz" olduğu sonucuna varmışlardır.⁷¹ Namaz kılmanın, ticarete başına buyruk davranmaya engel olan bir tutum olduğu sonucunu çıkarmışlardır.

Hz. Şuayb ile kavmi arasındaki diyalogu anlatan bu âyet, hakkıyla edâ edildiği takdirde namazın belirli davranışları beraberinde getirdiğine işaret eder.⁷²

Yüce Allah, müminlerden Cuma namazı vaktinde alışverişi bırakmalarını ve cuma vaktini Kendi'sini anmaya ayırmalarını ister. Burada terk edilmesi istenen davranış olarak alışveriş örneği verilmişse de, her türlü insanî ve toplumsal ilişki Cuma namazı vaktinde yasaklanmıştır. Alışveriş örneği, insanın mülkiyet eğilimi, kazanç dürtüsü ile yaptığı faaliyetleri açıkça ortaya koyabilen en bariz örnektir. İnsan, bilgi, hizmet ve mal gibi değerler üreterek kazanç elde edebilir. İşte Cuma namazı vaktinde her türlü kazanç etkinliğinin geçici olarak durdurulması ve bu vaktin Allah'ı anmaya tahsis edilmesi istenir. Eğer mümin, Cuma namazı vaktinde ilâhî otoritenin kendi kazanç dürtüsüne müdahalesini kabul eder, buna boyun eğerse, ilâhî iradenin kazanç yollarıyla ilgili diğer bütün ahlâkî emir ve buyruklarına da kolaylıkla boyun eğebilir. Böylece mümin birey, ticaret ahlâkının gereği olan kurallara, insanlar arasındaki her türlü mal ve hizmet alış-

⁶⁸ eş-Şevkânî, II/642; en-Neseî, II/288; el-Merâğî, IV/345; es-Sâbûnî, II/29; ez-Zuhaylî, XII/128.

⁶⁹ Hicâzî, II/142.

⁷⁰ eş-Şevkânî, II/642; en-Neseî, II/288; el-Merâğî, IV/345; Hicâzî, II/142; ez-Zuhaylî, XII/128.

⁷¹ Seyyid Ebu'l-Hasan Ali Nedvî, **Dört Rükûn 1: Namaz**, Çev. Yusuf Karaca, Nehir Yayınları, İstanbul, 2004, s. 76; Ardoğan, s. 176.

⁷² Muntasır Mîr, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Çev. Murat Çiftkaya, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1996, s. 146.

verişini düzenleyen ilâhî değer ve ilkelere uyma becerisi kazanır: *“Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman, Allah’ı anmaya koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok anın ki başarıya eresiniz. Bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: “Allah’ın yanında bulunan, eğlence-den de ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*⁷³

Müminlere, Cuma günü namaz için çağırıldıklarında alışverişi terk etmeleri – diğer beşerî ve sosyal muameleler de buna dahildir- ve Allah’ı anmak, hutbeyi dinlemek için camiye koşmaları emredilmiştir. Âyetteki “Koşunuz!” emri, bilfiil koşmak değil, işi gücü bırakıp namaza gitmek; ağırbaşlılıkla namazın kılınacağı yere yürümektir. “Sa’y”ın, ayakla koşmak değil, kalben Cuma namazını kılmayı amaç edinmek, niyetlenmek, huşû göstermektir. Âyetteki, “zikrullah” yani Allah’ı anmaktan maksat, Cuma hutbesi ve namazıdır. Zira her ikisinde de Allah’ı anmak söz konusudur.⁷⁴

“Namaz kılınunca yeryüzüne dağılın!” emri bir ruhsattır. “Dışarı çıkabilir, Allah’ın kullarına bahşettiği lütuf ve iyiliğini arayabilir, alışveriş yapabilir, ihtiyaçlarınızı karşılayabilir, dilediğiniz gibi din ve dünya ile ilgili işlerinizi görebilirsiniz.” demektir. Cuma namazı bittikten sonra dağılıp çalışmak ya da ticaretle uğraşmak, rızık peşinde koşmak helal kılınmıştır.⁷⁵

Cuma ezanı okununca alışveriş yapmak helâl değildir, alışverişi bırakıp camiye gitmek farzdır. Bunu yapmayan haram işlemiş olur. Sadece Cuma namazının kılınmasını ve hutbesinin dinlenmesini konu edinen bu âyetlerde, diğer zamanlarda helâl olan dünya işleri Cuma vaktinde yasaklanmıştır. Cuma vaktinde namazı kılmaya, hutbeyi dinlemeye, Allah’ı anmaya ve O’nun rızasını kazanmaya gitmek, alışveriş ve benzeri dünya işleriyle meşgul olmayı terk etmek, müminler için, alışverişten, dünya menfaati elde etmeye çalışmaktan daha hayırlı bir davranıştır. Sevap ve sonuç bakımından daha iyi bir eylemdir. Âhret için elde edilen fayda daha değerli ve kalıcıdır.⁷⁶ Cuma namazı vaktinin Allah’ı anmaya tahsis edilmesinin, bu vakit içerisinde kazanç yollarında çaba harcamanın kısa bir süre için ertelenmesinin dünya hayatındaki olumlu sonuçlarından birisi, kazanç dürtüsünü eğitmesidir.

⁷³ Cum’a, 62/9-11.

⁷⁴ ez-Zemahşerî, IV/522-523; eş-Şevkânî, V/282; el-Merâğî, X/85; el-Cezâirî, V/350; es-Sâbûnî, III/380-381; Derveze, V/544; Ateş, IX/439.

⁷⁵ eş-Şevkânî, V/282; el-Cezâirî, V/350; es-Sâbûnî, III/381; Derveze, V/544; Ateş, IX/440.

⁷⁶ eş-Şevkânî, V/282; el-Merâğî, X/; el-Cezâirî, V/350; es-Sâbûnî, III/381; Derveze, V/548; Ateş, IX/445.

Âyette geçen, "Allah'ı çok anın" ifadesinin anlamının, alışverişte, insanlarla olan ilişkilerinizde dinî kurallara uyun, genel manada Allah'a itaat edin, olduğu söylenmiştir.⁷⁷ Bu yorum, Cuma namazıyla insanların günlük işlerindeki tutumları arasında bir ilişkinin olduğunu gösterir. Nitekim Cuma namazı kılmak, "Allah'ı anmak" olarak ifade edilir. Cuma namazının farzietini belirten ifadeleri, "Bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." tarzındaki ayrıntılı açıklamalar izler. Bu açıklamalar da, insanın kazanma eğilimiyle ilgilidir. Cuma namazı vaktinde kalbini kazanç dürtüsünün etkisinden kurtaramayan, kendini bütünüyle Allah'ı anmaya veremeyen kimselere yapılan uyarıları içerir.

Kur'an, kazanılan ve sahip olunan mal ve imkânların harcanmasında insanlara rehberlik eder. Zekât yükümlülüğü aracılığıyla, sahip olunan maddî kıymetlerden bir parçasının ihtiyaç sahiplerine verilmesini ister. Zekât ile namazı sık sık yan yana zikreterek, zekâttaki, başkalarını da düşünme bilincinin namaz tarafından teşvik edildiğine işaret eder.⁷⁸

⁷⁷ Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, V/132; Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, VII/495.

⁷⁸ "Ve onlar Rab'lerinin rızasını arzu ederek sabrederler; **namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak (hayır yoluna) harcarlar** ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte bu dünya yurdunun güzel sonucu onlarındır." (Ra'd, 13/22) "Beni bulduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana **namaz kılmayı, zekât vermeyi** emretti." (Meryem, 19/31) "Evlerinizde oturun, ilk câhiliye çağının kadınlarının açılıp kırımması gibi açılıp kırtmayın. **Namazı kılın, zekâtı verin**, Allah'a ve resûlüne itaat edin." (Ahzâb, 33/33) "Rab'lerinin çağrısına gelirler, **namazı kılarlar**. İşleri aralarında danışma iledir. **Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar.**" (Şûrâ, 42/38) "Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korkunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi bundan affetti. Artık **namazı kılın, zekâtı verin**, Allah'a ve elçisine itaat edin. Allah yaptıklarınızı haber alandır." (Mücâdele, 58/13) "Rabb'in senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalkıp namaz kıldığını; seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah, sizin onu sayamayacağınızı bildiği için sizi affetti. Artık belli bir saat gözetmeden Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfundan arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşıyor daha başka insanlar bulunacağını bilmiştir. Onun için Kur'an'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun. **Namazı kılın, zekâtı verin** ve Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için verdiğiniz hayırları, Allah katında verdiğinizden daha hayırlı ve mükâfat bakımından daha büyük bulacaksınız. Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Müzzemmil, 73/20) "Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a halis kılıp O'nu birleyerek Allah'a kulluk etmeleri, **namazı kılmaları, zekâtı vermeleri** emredilmişti. İşte doğru din budur." "Onlar ki, gayba inanıp **namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah rızası için harcarlar.**" (Beyyine, 98/5) "Biz İsrail oğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, **namazı kılın, zekâtı verin!**" Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz; hâlâ yüz çevirip duruyorsunuz." (Bakara, 2/83) "Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, **namaz kılmayı ve zekât vermeyi** vahyettik. Onlar bize

Kur'an, namaz ile zekât arasındaki bağı / birliği, bu iki ibadeti sık sık birlikte zikretmek suretiyle tespit etmiştir. Namaz ve zekatın birlikte değerlendirilmesi, bu ibadetlerin d ualizmini gösterir. Bu iki ibadet arasında öncelikleri açısından bazı farklılıklar görülebilir. Örneğin, namaz doğrudan insana, zekât topluma yöneliktir. Namazın -ilk akla gelen- gayesi öznel, zek tinki ise nesneldir. Namaz bir eğitim vasıtası, zekât ise, toplumsal yapının bir parçasıdır.⁷⁹ Bu farklılıklara rağmen her iki ibadet, insan ve toplum üzerindeki işlevleri açısından belli bir uyum içerisinde hareket ederler. Zekât ibadeti mülkiyet eğilimi konusunda insan nefsinin tezkiye eder yani arındırırken, namaz her konuda arınma bilinci kazandırır.

Zekât da namaz gibi doğrudan ibadet değeri olan bir dinî davranıştır. Namaz daha çok Allah-insan ilişkisine dair sembol ve tecrübeleri ihtiva ederken, zekât doğrudan bireyin başkalarına ilişkin ahlâkî bir eylemi olarak gerçekleşir. Esas itibariyle sembol ve tecrübelerden oluşan bir ibadet olan namaz ile doğrudan ahlâkî bir görev olan zekât ibadetinin Kur'an'da sık sık yan yana zikredilmesi, aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Her ikisi de esas itibariyle birer ibadet olmalarına rağmen, zek tın doğrudan ahlâkî bir eylem olması, genel manada, ibadetlerin insanın ibadet dışı fiillerine Şekil veren bir etkiye sahip olduğuna işaret eder.

4. Namazın özünden ve Namazdan Uzaklaşmanın Kişiliğe Etkileri

Günün belli vakitlerinde arka arkaya kesintisiz olarak kılınan namaz, insanın Rabb'yle ilişkisini sağlayarak, onu her türlü kötülüğe yöneltecek gaflet ve duyarsızlığa

---

kulluk eden insanlardı." (Enbiy , 21/73) "Onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer. Başlarına gelene sabrederler, **namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.**" (Hac, 22/35)⁷⁸ "Allah'ın dinine yardım edenleri yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde **namazı kılarlar, zek t  verirler**, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a aittir." (Hac, 22/41) "Onlar ki, inandılar, güzel iç yaptılar, **namazı kıldılar, zek t ** verdiler; işte onların m k fatları, Rab'leri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2/277) "Allah uğrunda O'na yaraşır Şekilde cihat edin. O, sizi seti ve dinde size bir güçlük yüklemedi. Babanız İbrahim'in dine ne uyun. Allah bu Kur'an'dan önceki kitaplarda da size "Müslümanlar" adını verdi ki, Elçi size Şahit olsun, siz de insanlara Şahit olasınız. Haydi **namazı kılın, zek t  verin** ve Allah'a sarılın; sahibiniz O'dur. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır." (Hac, 22/78) "Fel ha ulaştı o müminler, ki onlar, **namazlarında saygılıdırlar**. Onlar boş Şeylerden yüz çevirirler. Onlar **zek t  verirler**, ırzlarını korurlar; ancak eşleri, yahut ellerinin sahip olduğu (cariyeler) hariç, (bunlarla ilişkilerinden dolayı da) onlar kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa, işte onlar haddi aşanlardır. Müminler emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler. Onlar namazlarını korurlar." (M 'min n, 23/1-9) "**Namazı kılın, zek t  verin**, Peygamber'e itaat edin ki, rahmete eresiniz." (N r, 24/56) "Fakat ilerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. **Namazı kılanlar, zek t  verenler**, Allah'a ve  hret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir m k f t vereceğiz." (Nisâ, 4/162)

⁷⁹ İzzetbegoviç, s. 235.

düşmekten alıkoyar, yine ona erdemli davranışları işlemeye sevk edecek gayret ve motivasyonu kazandırır. Kişinin, hayatını kuşatan kötülük odaklarından kendini arındırma ve uzak tutmasında, tutum ve davranışlarını gözden geçirmesinde namazın önemli bir rolü vardır. Günlük yaşantıda kişinin kötülük yapmasını engellemeyen, ahlâka uygun eylemler halinde müminin hayatına yansımayan namaz, tam anlamıyla işlevini yerine getirmiş sayılmaz.⁸⁰ Eğer kılınan namaz, Allah'ı sürekli hatırd tutmaya vesile olmuyor, kişinin günlük hayattaki tutum ve davranışlarına biçim vermiyorsa, kılınan namazda bazı şeylerin tamam olmadığı akla gelir. Namaz, hem müminin Allah ile ilişki kurması suretiyle hem de insanların beşerî münasebetlerinde iyi davranışlara vesile olması suretiyle gerçek anlamını kazanır. Hakkıyla eda edilen namaz iki yönden işlevsel olmalıdır. Birincisi, bizzat başlı başına ibadet olması, ikincisi ise, hayatın diğer alanlarında da fonksiyonel bir özelliğe sahip bulunmasıdır. Bir başka deyişle, namazda Allah'ı hatırlamanın bir sonucu olarak mümine hayatın diğer alanlarında da O'nu hatırlamada etkin bir işlev ve sahip olmasıdır.⁸¹

İnsan tabiatındaki iyi yönleri ortaya çıkartan, geliştirip olgunlaştıran namaz, ancak şartlarına uygun olarak yerine getirilen bir ibadettir. Kişi namazını kılıyor fakat hiçbir faydasını görmüyorsa, yaşayışında hiçbir olumlu değişim meydana gelmiyorsa, ahlâkı düzelmüyorsa, Yüce Allah'ın bildirdiği ve Hz. Peygamberin öğrettiği ölçülerde namaz kılmıyor demektir. Şekilsel ve içerikten / özden yoksun olarak kılınan namazdan fayda beklemek boşunadır. Sahibine ahlâkî üstünlükleri kazandırmayan namaza gerçek namaz denemez. Bazı kimseler her ne şekilde olursa olsun namazlarını eda ettiklerini düşünürler. Bu tutum, kendini aldatmaktan başka bir şey değildir.⁸²

Sırf dini sorumluluktan kurtulmuş olmak, dindar bir çevrede yaşadığı için toplumla uyum içerisinde olduğunu göstermek ve toplum tarafından dışlanmamak için, bilinçsizce, âdeten kılınan namazlar, kötülüklere karşı frenleyici bir etki oluşturmazlar, beklenen etkiyi gerçekleştirmezler. Şeklî ve örfî bir alışkanlık düzeyinde kalan, derinliği

⁸⁰ Bu gerçeklik Yunus Emre'nin dizelerinde şöyle dile getirilir: "Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil, / Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil."

⁸¹ İsmail Faruki, **İslâm**, Çev. Osman Tunç, Risale Yayınları, İstanbul, 1989, s. 49; Muhammed Muslihiddin, **İslâm ve Sosyoloji**, Çev. Sami Şener, Akabe Yayınları, İstanbul, 1987, s. 100; Yaşar Düzenli, **Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 334; Zekeriya Pak, **Kur'an'da Kulluk**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 259-260; Hidayet Aköz, **Kur'an'da Allah Kul İlişkisi**, Seriya Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 238-238; Tuğral, s. 187.

⁸² Ebu'l-Alâ el-Mevdudî, **Hitabeler**, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 1980, s. 144; Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 242; Vahidüddin Han, **Kur'an'ın Öngördüğü İnsan**, Çev. İbrahim Şahin, Birleşik Yatıncılık, İstanbul, 1993, s. 52; Soysaldı, s. 17.

ve canlılığı kaybolmuş geleneksel bir ibadet halini alan, manevi bir haz alınmadan yapılan, dolayısıyla bir yük olarak görülen namazın insan hayatında pek bir belirleyiciliği, müspet etkisi söz konusu olamaz. Alışkanlık eseri, bilinçsizce yapılan, hatta çoğunlukla gösterişe kaçan ibadetlerle şahsiyetin yücelmesi mümkün değildir. Eğer bir toplumda bazı dindarların ahlâk problemleri varsa, kıldıkları namazlar davranışlarına olumlu yönde tesir etmiyorsa, bunun sebebi, namazı tam olarak özümseyememeleridir.⁸³

Namaz, sosyal yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için insanları hazırlar. Namaz gibi ibadetleri yerine getirdikten sonra, hayattaki diğer ahlâkî görevleri yerine getirmenin önemli olmadığını düşünmek, İslâm'ın genel ilkelerine ters düşer. Bu durum tıpkı eğitim ve tatbikatlara özen gösteren ve başarı sağlayan, ama gerçek savaş söz konusu olduğunda cepheden kaçan askerin haline benzer. Namazını bilinçle, samimiyet ve içtenlikle yerine getiren bir kimse, sosyal hayattaki görevlerini de kolaylıkla yerine getirebilir, ahlâkî sınırlamalara zorluk çekmeden uyum sağlayabilir.⁸⁴

Namaz, müslümanın bütün mükellefiyetlerinin başı durumundadır. İyi davranışlarda bulunmak için sebepler hazırlar, motivasyon temin eder. Namaz, bireyleri ıslah ettiği gibi, toplumun düzelmesine de aracı olur. İşte bu yüzden namazı terk etmek, Müslümanların ahlâkî gerilemelerinin en açık göstergelerinden biri sayılır. Müslümanın hayatına kapsamlı bir şekilde yön veren namazın terk edilmesi halinde, hayatın bütün safhaları bundan olumsuz etkilenir. Namazdaki bozulma Müslümanların diğer bütün tutum ve davranışlarına yansır.⁸⁵

H. Ömer, "Kişinin namazda devamlı olduğunu gördüğün zaman, onun hakkında iyi düşün. Namazı terk eden biri olduğunu gördüğünde ise, iyi bil ki, o diğer ibadetleri de çoğunlukla terk eder." şeklinde bir tespitte bulunmuştur.⁸⁶ H. Ömer bu tespitinde, namazını hakkıyla kılanın ilâhî değerlere uyma konusunda da aynı özen ve ciddiyeti göstereceğini, dolayısıyla erdemli bir insan olacağını işaret etmiştir. Namaz konusundaki ciddiyetsizliğin, kişinin diğer amellerine de aynı şekilde yansıtacağına vurgu yapmıştır.

⁸³ Hüseyin Certel, Ebû Tâlib el-Mekkî'de Namaz Psikolojisi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 10, 2003, s. 144-145; H. Mahmud Çamdibi, *Din Eğitime Giriş*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 41; Mustafa Karataş, *İbadetlerde Ruh ve Şekil*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 77.

⁸⁴ Mazharuddîn Sıddıkî, *Semavi Dinlerde İtikat ve Amel*, Çev. Muhammed Han Kayani, Fikir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 38-39.

⁸⁵ Karataş, s. 89-90; Senih, s. 68.

⁸⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, III/329.

Namazı hakkıyla kılan insan için, sahip olduğu maddî ve manevî kıymetler, ilâhî birer emanettir. Gerçek bir mümin sahip olduğu kıymetleri sadece kendisi için bir hırs ve bencillik konusu, diğer insanlarla da arasına duvar ören bir ayrılık mevzusu olarak görmez. Aksine sahip olunan değerler Allah'a şükür vasıtası, diğer insanların kalplerini kazanma aracıdır. Yüce Allah, bu öğretiyi namaz aracılığıyla mümin bireyde canlı tutmayı ve bu öğretiye uygun tutumlar geliştirmeyi amaçlar. Namazda "sehveden" yani gösterişe kaçan veya onu hiç kılmayan kimseler, namaz aracılığıyla elde edilen, özgecillik, başkalarını da düşünürlük, cömertlik, eli açıklık gibi üstün kişilik özelliklerini tam manasıyla kişiliklerinde içselleştiremeyebilirler. İlâhî âlemlerle bağları kopuk ya da zayıf olduğu, tamamen kendilerine dönük bir kişilik geliştirdikleri için, ellerindeki maddi kıymetleri başkasıyla paylaşmakta zorlanabilirler: *"Dini (âhiret cezasını) yalanlayan adamı gördün mü? İşte o, öksüzü iter, kakar, yoksulu doyurmaya önyak olmaz. Şu namaz kılanların vay haline, ki, onlar namazlarından gaflet ederler. Onlar gösteriş için ibadet yaparlar. En ufak bir yardımı bile esirgerler."*⁸⁷

Bu âyetlerde, namaz kılarken sehveden yani ibadetini önemsemeyen, gaflet içerisinde, huzursuz bir şekilde, dilinin söylemiş olduğundan kalbinin haberi olmayan, okuduklarının manalarını tefekkür etmeyen, eğlenircesine namaza duran, insanların görebileceği şekilde sadece zahiren namaza duran ve namazın huşûdan, saygıdan yoksun olduğu ve ruhlarına tesir etmediği, kalplerinde Allah'ın azametini hissettirmediği; bu yüzden de namazın hikmetini, sırlarını, semerelerini bilemeyen kimselerin vasıfları belirtilmiştir. Bu namazın onları "fahşâ" ve "münkerden" alıkoymayacağı açıkça bellidir. Nefislerinde namazın tesirinin bulunmadığı kimseler, iyiliği ve hayrı insanlardan esirgerler. Bu kimseler, gösterişi seven, bencil, cimri, zekât vermeyen, birinin ihtiyacını gidermesi için, bazı araç ve gereçleri ödünç olarak vermeye yanaşmayanlardır. Eğer gerçek manada namaz kılsalardı, Allah'ın kullarına yardımını esirgemezlerdi. Sayılan bu özellikler, onların çirkin tabiatlı, kötü ahlâklı olduklarının bir göstergesidir.⁸⁸

Din gününü yalanlayan, yetimin haklarına saygı duymayan, miskinleri doyurmaları için zenginleri teşvik etmeyen bir kimse, kalkıp da Allah rızası için namaz kıldığını söyleyemez. Kılmış oldukları namazların onlara hiçbir faydası yoktur. Bedenen ve lisanen namaz kıldıkları halde, ruhen namazdan istifade edemeyenler, kişiliklerini ahlâkî erdemlerle donatmazlar. Yardıma mani olma, ihtiyaç sahiplerinden muhtaç ol-

⁸⁷ Mâ'ûn, 107/1-7.

⁸⁸ el-Merâğî, X/500; Hicâzî, III/909; Kutub, VI/3985-3986; Ateş, XI/114.

dukları bir şeyi esirgeme gibi eylemler, kıldığı namaz kalbinde şefkat ve merhamet uyandırmayan, kalbi duyarsızlaşmış kimselere özgü eylemler olarak ortaya çıkar. Tam olarak eda edilen namaz ise, insanı kötülüklerden uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda kalpleri yumuşatır, şefkat ve merhameti artırır, kibar ve nazik davranmaya sevk eder, ahlâkı güzelleştirir. Eğer kılınan namaz eninde sonunda sahibini kötülükten uzaklaştırmıyorsa, yapılan fiil tam olarak namaz sayılmaz.⁸⁹

“Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden men eder.” (29/45) âyetinde belirtildiği gibi, namaz fahşâ ve münkerden alıkoyar. Namaz en büyük öğütçü / rehber olduğu halde onun sakındırmalarına aldırış etmeyen, Allah’a kulluk ve insanlara iyilik vazifelerini düşünmeyen, Allah için yardım etmekten sakınan kimseler namazın manasından, insan için bir öğütçü oluşundan gafil davranarak namazlarında sehv ederler.⁹⁰

Namaz hem bireylerin kişiliklerini hem de toplumların kültürel yapılarını şekillendiren bir etkiye, tesir gücüne sahiptir. Bireylerin ya da toplumların namaza ilişkin tutumlarının gevşemesi, zayıflaması ya da namazla olan bağlarının kopması, kişilikte ve kültürel yapıda köklü değişikliklere yol açar. Namaz sayesinde bireylerin ve toplumların kazandıkları olumlu karakter özellikleri, namazdan uzaklaşılması halinde, yerini olumsuz karakterlere, değer yoksunluğuna, her türlü ahlâkî ölçüsüzlüğe ve bozulmaya bırakır. Namaz vasıtasıyla elde edilen ahlâkî kazanımlar, birer birer kaybedilir. Yüce Allah, namaz aracılığıyla Kendi’siyle bağ kuran ve bu bağı sağlam tutan, böylece ilâhî değerlere bağlı kalarak erdemli bir kişilik, ideal bir toplum oluşturan kişilerden ve insan topluluklarından bahseder. Yine bu ideal toplum ve erdemli bireylerin ardından, ahlâken çökmüş nesillerin gelebildiğini haber verir. Ahlâkî çöküntünün sebebinin, başlangıç noktasının ise, “namazın ziyan edilmesi” olduğunu açıklar: *“İşte bunlar; Allah’ın nimet verdiği peygamberlerden, Âdem neslinden, Nûh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail neslinden, yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahman’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı. Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayı ettiler, şehvetlerine uydular. Onlar kötülük bulacaklardır.”*⁹¹

Seçilmiş, hidayete ermiş, peygamberler ve onların soyundan gelenler, onlara tâbi olanlar, Allah’ın emirlerini / farzları yerine getirenler, yasaklarından kaçınanlar gibi sâlih / iyi insanlar topluluğunun ardından, kötü olarak nitelenebilecek başka bir nesil

⁸⁹ el-Merâğî, X/501; Derveze, I/196; Bilmen, VIII/4101; Duman, I/118-119.

⁹⁰ Yazır, IX/6170.

⁹¹ Meryem, 19/58-59.

gelebilmektedir. Yeni gelen bu neslin temel karakteristiğini namazı ziyan etmek yani vaktini ertelemek, kılmayı terk etmek, farzlarından bir farzı ihmal etmek, mescitlere devam etmemek, farzıyetine inanmamak oluşturabilmektedir. Bu tutum ve davranışların hepsinin, âyette bahsedilen "namazı ziyan etmek" olduğu söylenebilir. Onlar yani sonradan gelen yeni nesil, mü'min olduklarını ve peygambere uyduklarını iddia etmelerine rağmen, bu iddialarının tam tersini yaparlar; özellikle de kendilerine farz kılınan namazı terk ederler. Bu nesli oluşturan bireylerin diğer bir kişilik özelliği ise, "şehvetlerine uymaktır." Burada sözü edilen "şehvetlere uyma", kişiyi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan bütün hazlardır. Sonradan gelen yeni nesil, her türlü ahlâkî düşüklüğe esir olan, olumlu kişilik özelliklerine zıt davranışlar sergileyen, sarhoşluk veren içecekleri kullanan, kumar oynayan, yalan şahitlikte bulunan, haram mal yiyen, yaşamayı sadece oyun ve eğlence haline getiren, dünya hayatına ve onun hazlarına kendini kaptıran, zina eden, her türlü kötülüğü –açıktan veya gizliden gizliye- işleyen, şehvetlere dalmayı Allah'a itaate tercih eden, sonuçta insanı küfre düşüren isyanlara dalan bireylerden oluşabilmektedir.⁹² Toplumda meydana gelen sosyal değişmeye bağlı olarak, bireylerin namazlarında meydana gelen zayıflama, onların ahlâkî kişiliklerinde de gözle görülür bir gerileme şeklinde tezahür edebilmektedir.

Hidâyetten sapan, ilâhî rehberlikten uzaklaşan bir toplumun ilk önce namazı bıraktıkları görülmüştür. Namazın terk edilmesiyle, Allah ile o toplum arasındaki bağ zayıflar ve kaybolmaya yüz tutar. Allah ile aradaki bağ koparmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak, onlar şehvetlerine uymuşlardır. Namazdan uzaklaştıkları oranda şehvetleri onlara hakim olmuştur. Bundan dolayı ahlâkî düşüklüğün en aşağı seviyelerine gerilemişlerdir. İlâhî değerler yerine, kendi arzu ve isteklerine uymayı tercih etmişlerdir.⁹³

Bu âyetteki (19/57) "idâatu's-salâh", bir önceki âyette (19/56) geçen "harrû sücceden" in karşılığıdır; "itbâu's-şehvât", ise, "bukiyyâ"nın karşılığıdır. Hidâyete ermiş insanlar, secdeye kapanırlarken, hidâyetten uzaklaşanlar namazlarını ziyan etmişlerdir. Yine hidâyete ermiş insanlar, Allah korkusundan ağlarlarken, hidayetden uzaklaşanlar, hiçbir korku duymadan şehvetlerine tâbi olmuşlardır.⁹⁴

⁹² İbn Kesîr, III/134; en-Nesefî, III/63-64; el-Kâsımî, V/85; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Azvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, III/443-445; el-Merâğî, VI/57; el-Cezâirî, III/319; es-Sâbûnî, II/221; ez-Zuhaylî, XVI/131-132.

⁹³ el-Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II/207.

⁹⁴ er-Râzî, VII/551.

Âyette namazların bırakılmasıyla, şehvetlere tabi olma arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Şehvetlere uymanın, ibadeti ve zikri bırakmanın neticelerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Nitekim bu anlam Ankebût sûresinin 45. âyetinde de açık bir şekilde dile getirilmiştir. Müslüman bir toplumun bozulması, namaz kılmayı ihmal etmek, bırakmak suretiyle başlar. Sonra kişi nefsinin arzu ve isteklerinin esiri haline gelir. Çünkü namaz onu fuhuştan ve her türlü kötülükten korumaktaydı. Namaz, müminlerin Allah'a ulaşabilecekleri, ruhlarını günahlardan arındırabilecekleri ve günahlar karşısında korunma sağlayabilecekleri bir vasıta. Bir kimse Allah ile olan ilişkisini keserse, şeytan tarafından kolaylıkla ayartılır, kötülüklerin tutkunu olur.⁹⁵

Namazlarını ziyan eden ve şehvetlerinin esiri olan kimseler, dinin gereklerini ihmal etmeleri, isyan ve günahlara dalmaları yüzünden sadece kötülük bulacaklardır. Her türlü yıkım ve kaybetmişlik onlar için olacaktır.⁹⁶

Bireysel olarak namazı bırakmak ya da hakkıyla kılmamak, nasıl bireyin kişiliğinde değişiklik meydana getiriyorsa, toplum halinde namazın terk edilmesi ya da işlevini kaybedecek derecede şekilselliğe indirgenmesi, toplumsal değişmeye yol açar. Âyette geçen, "fe halefe min ba'dihim halfun" yani "Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki" ifadesi, önceki nesil ile sonra gelen nesil arasındaki inanç ve ahlâk değerleri açısından farklılık oluştuğuna, sonradan gelen neslin olumsuz manada kültürel değişime uğradığına işaret eder.

5. Namazın Sağladığı Disiplin ve Planlı Yaşama Eğitimi

Namaz, müminin hayatında her yönüyle bir denge unsurudur. Her gün belirlenen vakitlerde namazı edâ etmek, bireyi disipline ve düzenli bir hayata alıştıırır.⁹⁷

Düzensiz, plansız, yöntemsiz bir hayat, çoğunlukla boşa gider, başarı elde edilemez. İnsan faaliyetlerindeki başarı, bunların tâbi olduğu disiplin ve düzenle yakından ilişkilidir. Farklı zaman dilimlerine yayılmış ibadet vakitleri, insana güçlü bir zaman planlaması deneyimi kazandırır. Belli bir program dahilinde süreklilik gösteren ibadet uygulaması, bireyde iç disiplinin teşekkülüne ve iradenin güçlenmesine vesile olur. Bütün rükûn ve şartlarıyla başlı başına disiplinli bir eylem olan namaz, insanda tertip, dü-

⁹⁵ Derveze, II/144; Muhammed Gazali, *Kur'an'ın Konulu Tefsiri*, Çev. Şahin Güven, Ekrem Demir, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 299-300; Toptaş, V/28.

⁹⁶ el-Merâğî, VI/57; es-Sâbûnî, II/221.

⁹⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII/356; İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 191.

zen ve görevini zamanında yerine getirme alışkanlığı meydana getirir. Tüm hayatımıza devamlı bir disiplin kazandırır. Namaz, bir müminin hayatında disiplin programı gibidir. Vakit disiplini, namazın en belirgin kazançlarından birisidir. Namaz kılan mümin, bu sayede hayatını belli ölçüde intizama koymuş olur. Her gün belli beş periyot halinde kılınan namaz müminde sorumluluk bilinci geliştirir ve bu bilinci her zaman canlı tutar. Vakti en verimli ve yararlı biçimde kullanmayı öğretir. Hem dünyanın hem de âhiretin mutluluğu namazın öğrettiği disiplin sayesinde elde edilir.⁹⁸

İslâm toplumunda hayatın uyumlu / ahenkli bir şekilde akışı ve düzeni büyük ölçüde günlük beş vakit namaz tarafından belirlenir. Aslında namaz vakitleri müminler için bir tür zaman ve çalışma programı gibidir. Namaz sayesinde mümin birey, hayatı belli bir düzen içerisinde, belli zaman dilimlerine bölerek değerlendirmeyi öğrenir.⁹⁹

Namazın en belirgin özelliği, belirli zaman aralıklarıyla ve sürekli yapılan bir ibadet olmasıdır. Namazdaki zaman tayini ve bunun kesintisizliği, kaçınılmaz olarak insanın zaman bilincinde ve zamanı kullanma alışkanlığında kalıcı bir etki bırakır. Kur'an'da namazın vakitle kayıtlı bir ibadet oluşunun, müminin vakit bilincine etkisini ortaya koyan bir açıklama yoktur. Ancak namazın vakitle kayıtlı bir ibadet olduğu açık ve vurgulu ifadelerle anlatılmaktadır. Bazı müfessirler, namazın vakit şartına vurgu yapan âyetten hareketle, namazın mümine vakit disiplini kazandıracağı yönünde tefsirler yapmışlardır: *"Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde (uzanarak) Allah'ı anın; güvene kavuştunuz mu, namazı tam kılın. Çünkü namaz, müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır."*¹⁰⁰

Namazın, düzenli, belirli vakitlerde eda edilmesi farz kılınmıştır. Namaz için öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah olmak üzere beş vakit tayin edilmiştir. Her bir vakit namazın vaktinin başlangıç ve bitiş süreleri belirlenmiştir. Namazın vakit vakit kılınması birçok hikmeti bünyesinde barındırır. Bu hikmetlerden birisi, namazın insanların vakitlerini tanzime vesile olmasıdır. Müminler, namazı vakitlerine göre, düzenli bir şekilde

⁹⁸ Mahir İz, **Din ve Cemiyet**, Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 42; Halûk Nurbaki, **Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1987, s. 156; Bozkurt Koç, "Kişilik ve Din", **Tabula Rasa**, sayı: 4, 2002, s. 95; İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, **İslam Kültür Atlası**, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1999, s. 162; Faruki, s. 49; Turgut, s. 44; Canatan, s. 112; Kırcı, s. 310; Ardoğan, s. 177.

⁹⁹ Sayın Ekerim, s. 184.

¹⁰⁰ Nisâ, 4/103.

kılmayı sürdürdüklerinde, aynı şekilde yaşantılarında da belli bir düzen hakim olur. Namaz, insanın günlük hayattaki düzenliliğinin bir vasıtası gibi işlev görür.¹⁰¹

Namaz sadece vakitleri açısından insana düzen fikri vermez. Namazın rekâtlarının sayısı, rükûnlarının belli bir sıra ve düzene göre kılınması da, müminde genel olarak düzen fikrinin oluşmasına katkıda bulunur.

6. Namaz ve Günahkârlık Duygusu

Namaz, günlük hayatımızda işlediğimiz günahların, ahlâk dışı davranışların ruhumuzda / kişiliğimizde meydana getirdiği manevî kirlenmeyi temizler ve bizi manen arındırır. Namaz Allah ile kul arasında bir ilişki tazelemesi, yeni bir antlaşma, geçmişini temizleyerek yeni bir sayfa açma girişimidir. Bu yüzden namaz, bütün günahları, hataları bağışlatıcı, yok edici bir işleve sahiptir.¹⁰²

Namaz, kalbin her türlü itaatsizlikten ve günah kirinden pişmanlık duyarak, manen arınma isteği ile Allah'a yönelmesidir. Kişinin yapmış olduğu ibadet, onu günahkârlık ve suçluluk duygularının altında ezilmekten korur. Birey, ibadet aracılığıyla yapmış olduğu dualar sayesinde, işlemiş olduğu günahlarının bağışlanacağını düşünür. Böylece sürekli ve kalıcı bir günahkârlık duygusuna kapılmaz. İslâm'a göre Allah'ın kulun günahlarını örtmeye medar olarak aldığı amellerin başında namaz gelir.¹⁰³

Namaz, müminin, işlediği günahların farkına varmasına ve bunlardan dolayı Allah'tan bağışlanma dilemesine imkân hazırlar. Böylece bir yandan kendini hesaba çekerken, diğer yandan hem kendisinin hem de bütün din kardeşlerinin bağışlanması için Yüce Allah'tan af diler. Günahları üzerinde düşünerek tövbe ve özür dileme konusundaki samimiyetini ortaya koymaya çalışır. Tövbesinin kabul edileceğini ümit ederek, hem suçluluk duygusuyla baş edebilme imkânı bulur hem de tövbe sayesinde kişiliğini yenileme bilincine kavuşur. Tutum ve davranışlarını ilâhî değerlere uygun olarak şekillendirme niyetini tazeler.¹⁰⁴

İnsan, inandığı değerlere uygun davrandığı sürece kişiliğiyle uyumlu bir şekilde yaşar. Eğer inandığı değer ve normlara aykırı davranırsa bu durum kişilikteki bütünlü-

¹⁰¹ Yazır, II/1448-1450; Bilmen, II/659.

¹⁰² Yunus Vehbi Yavuz, İsmail Karagöz, "Allah'a Karşı Görevler", **İslâm'a Giriş**, Editör: Hayati Hökelekli, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2006, s. 297; Havva, s. 77.

¹⁰³ Sadık Kılıç, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya, 1984, s. 386; Çamdibi, **Din Eğitime Giriş**, 36; Peker, s. 119.

¹⁰⁴ el-Mekkî, III/325: Sayın Ekerim, s. 191; Yıldız, s. 149.

ğü, uyum ve ahengi bozar. Kişilikteki bozulma suçluluk, utanma gibi insana elem veren, ruh sağlığını olumsuz etkileyebilen duyguların yaşanmasına yol açar. Hepsinden de önemlisi kişiliğin işleyişinde, değerler ile tutum ve davranışlar arasındaki uyumu bozar. Kişinin vaktiyle kötü, yanlış, zulüm olarak gördüğü değerler, işlene işlene, kişilikte yer eder ve o kimse için normal kabul edilen değerler halini alabilir ve kişilikte bir anlamda değişme meydana gelebilir.

Yüce Allah bir âyette olumlu değerlere uygun davranışları "hasenât", olumsuz değerlere ilişkin fiilleri de "seyyiât" olarak isimlendirir. Seyyiât olarak isimlendirilen tutum ve davranışların mümin tarafından işlenebileceğine dikkat çeker. Bununla birlikte seyyiâtın tekrarlanmamasını, yerine yeniden hasenâtın konulmasını, dolayısıyla kişilikte olumlu değerlerin etkisinin devamının sağlanmasını ister. Sözüünü ettiğimiz bu âyette hasenâtın yani iyi ve olumlu değerlerin kaynağı olarak ise namaz ibadeti gösterilir. Buna göre namaz, hem bir hasenât hem de hasenâtın kaynağıdır: *"Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve geceye yakın saatlerinde namaz kıl; çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür."*¹⁰⁵

Âyette geçen, "hasenât", beş vakit kılınan namaz demektir. Beş vakit namaz, insanların işlemiş oldukları günahları siler, üzerlerini örter. "Hasenât"ın iyi davranışlar, makbul ameller olduğu da söylenmiştir. Namaz ise, bütün bu hasenât'ın / iyiliklerin direği, en büyüğüdür; dolayısıyla hasenât içerisinde öncelikle o yer alır. Buna göre iyi ameller ve Allah'a itaat, özellikle de namaz kötülüğü, isyanı giderir.¹⁰⁶

Kötülüğü yenmenin yollarından biri sâlih ameller işlemektir. Erdemli olabilmeyenin çarelerinden birisi namazı tam olarak edâ etmektir. Namaz, hayır ve ıslah sistemine işlerlik kazandıracaktır.¹⁰⁷

Bu âyet, Ensâr'dan, Ebu'l-Yüsr İbn Amr hakkında inmiştir. Bu şahıs bilfiil cinsel birleşme olmaksızın helâli olmayan bir kadınla öpüşerek, dokunarak cinsel doyuma ulaşmıştır. Sonra işlediği bu kabahati Hz. Ömer'e itiraf etmiştir. O da, "Allah suçunu örtmüş, onu kendin de ört!" tavsiyesinde bulunmuştur. Adam daha sonra durumunu Hz. Ebû Bekir'e de açıklamış, o da Hz. Ömer'in dediklerinin benzerini söylemiştir. Adam daha sonra Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve namaz kılmıştır. Namazın ardın-

¹⁰⁵ Hûd, 11/114.

¹⁰⁶ el-Mâverdî, II/509; eş-Şevkânî, II/658-659; en-Nesefî, II/298; el-Kurtubî, IX/73; el-Beyzâvî, I/472; el-Kâsimî, IV/336; Kutub, IV/1932.

¹⁰⁷ el-Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, II/401.

dan kabahatini ona açıklamış, suçunun kefâretinin ne olduğunu sormuş ve hakkında ne yapılması gerekiyorsa bunun icra edilmesini istemiştir. Hz. Peygamber de onun hakkında ne yapılması gerektiğini bilmediğini söylemiştir. Çok geçmeden âyet nazil olmuş, Hz. Peygamber de adamı çağırarak inen âyeti ona okumuştur. Adam “bu benim hakkımda mı?” diye sormuş, Hz. Peygamber de, “Senin ve ümmetinden diğerleri içindir.” demiştir.¹⁰⁸

Bu rivayetten anlaşılıyor ki, olayda anlatılan suçu işleyen kişiye herhangi bir ceza yoktur. Abdest alma, namaz kılma, iyi davranışlarda bulunma gibi eylemler, nefsi arındırır, günah kirlerinden temizler.¹⁰⁹

Bir başka rivayete göre, adam kabahatini Hz. Peygambere itiraf edince, Peygamberimiz ondan yüz çevirmiştir. Daha sonra ikindi namazı kılınmış, namaz bittiğine Cebrael vahiy getirmiştir. Hz. Peygamber adamı çağırarak, ona “Bizimle beraber az önce abdest alıp namaz kıldın mı?” diye sormuş, o da “Evet.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Kıldığın namaz işlediğin suçun kefâretidir. Annenden doğduğun günkü gibi bu günahı hiç işlememişçesine affedildin.” demiştir.¹¹⁰

Âyet, “Bu, ibret alanlara bir öğüttür.” ifadesiyle sona erer. Yani belirlenen vakitlerde kılınan namaz, Allah’ı unutmayan, O’nu murâkabe eden, öğüt almak isteyen kimseler için bir ibret, ilâhî bir hatırlatma; kalbi Allah ile beraber olmaya hazırlama, amaçsız eylemlerin kirlerinden ve nisyânın bulanıklığından arındırmadır.¹¹¹

Namazın günahlara kefareti olduğu Hz. Peygamber tarafından da açıklanmıştır. Bir namaz vaktinden diğerine kadar olan süre içerisinde kul hata işlerse, kılmış olduğu namazlar onu günah kirinden arındırır. Kendini temizlenmiş hissedene, kişiliğinde uyum ve bütünlüğü yeniden yakalamış bulunan mümin, bu ruh halini korumak için bir daha günaha düşmemeye eğilim gösterir: “Beş vakit namaz, bir vakitten diğer vakte kadar işlenmiş olan günahları örter.”¹¹² Mümin, namaz ve benzeri hasenât yani iyiliklerle hem günahlardan, onların kişilikte meydana getirdiği yaralanmadan kurtulur hem de iyi

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III/213; el-Kurtubî, IX/73-74; el-Mâverdî, II/509-510; el-Beyzâvî, I/472-473; el-Kâsimî, IV/336.

¹⁰⁹ Hicâzî, II/153.

¹¹⁰ eş-Şevkânî, II/660; en-Nesefî, II/298; el-Kurtubî, IX/74.

¹¹¹ el-Kâsimî, IV/336; el-Merâġî, IV/364.

¹¹² Ahmed Muhammed İbn Hanbel, *Müsned*, Çaġrı Yayınları, İstanbul, 1992, II/400.

eylemler zincirini birbiri ardına devam ettirir. Nitekim Hz. Peygamber, "İşlemiş olduğun kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, onu yok etsin." buyurmuştur.¹¹³

7. Namaz ve Sosyal Gelişim

Başta namaz olmak üzere, ibadetlerin en önemli gayelerinden birisi, mümin bireylerin her birisini toplumun menfaatlerine yöneltmek ve böylece cemiyet içerisinde rahat ve huzuru, mutluluk ve uyumu sağlamak suretiyle toplumu kalkındırmak ve güçlendirmektir.¹¹⁴

Cemaatle kılınan namaz, insanda sosyal davranışların gelişmesi ve olgunlaşması için son derece önem arz eder. Günde beş kez tekrarlanan namaz, bu süre içerisinde insanları Rab'leri ile yüz yüze getirdiği gibi, onları da kendi aralarında bir araya getirmiş olmaktadır. Aynı mahalde oturan Müslümanların günde beş vakit bir araya gelerek namazlarını birlikte kılmaları, bu suretle birbirleriyle yakın ilişkiler kurmaları, birbirlerinin durumlarından haberdar olmaları toplumun birçok sorununu çözmeye vesile olur. Namazlarını cemaatle kılmak suretiyle, çevresindeki insanlarla yakınlık kuran mümin, etrafında olup bitenlere bigâne kalmaz. İslâm'da Müslümanların birbirleriyle yakınlaşması, kaynaşması esastır. Cemaatle kılınan namaz, Müslümanların birbirine ısınmaları, aralarındaki bağları güçlendirmeleri için önemli eğitici unsurları bünyesinde taşır. Günde beş vakit birbirleriyle görüşüp anlaşmaları için müminlerin cemaatle namaz kılmaları tavsiye edilmiştir.¹¹⁵

Her ibadet gibi namazın da birleştirici fonksiyonu vardır. Namaz, insan topluluğunun birleşmesi, toplanması ve uzlaşması için geniş imkânlar sağlar. Cemaatle kılınan namazların gayelerinden birisi, insanlar arasındaki bağların kurulabilmesi için onları bir araya getirmektir. Bu işleviyle namaz, yapıcı olmayan ferdiyetçiliğin, ayrılıkçılığın karşısında yer alır. İnsanlar arasındaki bütün ayrılıkları kaldırma amacı güder. Hayat meşguliyetleri insanları birbirinden ayırırken, cami onları tekrar bir araya getirip kaynaştırır, birbirine yakınlaştırır. Cami, birlik, beraberlik, eşitlik ve iyi niyetliliğin yaşanarak öğrenildiği bir eğitim kurumudur. Namaz cemaatle kılındığında kişi, hem sosyal uyumunu hem de toplumsallaşmasını sağlar; müşterek şuur ve heyecanı canlı tutar; bireyler arasında sevgi, ilgi, güven ve dayanışma duygusunu artırır. Namazın sosyolojik etkinliği, Cuma namazı aracılığıyla sağladığı toplumsallaştırma süreciyle doruk noktasına ulaşır.

¹¹³ İbn Hanbel, Müsned, I/387.

¹¹⁴ Ali Murat Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1994, s. 74.

¹¹⁵ İz, s. 43-44; Sert, s. 122; Said, s. 25.

Cuma namazı, sosyal duygu ve düşünceleri pekiştirir. Uzaktan yakından Cuma namazına gelen müminler, gönül birliği, iman birliği tecrübesini yaşarlar, kardeşlik ve birbirine bağlılık duygularını yenilerler. Aralarındaki sevgi ve ortak anlayış bağlarını güçlendirirler.¹¹⁶

Birçok Müslüman, namazlarını cemaatle kılar, bir imamın arkasına paralel saflar halinde dizilirler ve imamla aynı zamanda ayakta durur, rükûya varır, secde ederler. Birlikte kılınan bu namazda bütün Müslümanların kardeş olduğu fikri vurgulanır. Namazın bitiminde her Müslümanın sağındaki ve solundaki kardeşine selam vermesi bu kardeşlik bilincini pekiştirir. Müminler, camide ilâhî davette temiz bir buluşma havasında kardeşliğin, birliğin, bütünlüğün gücünün farkına varırlar. Böylece Müslümanlar arasındaki birlik beraberlik güçlenir. Namaz, bireyleri, içine kapalı, kendine dönük olmaktan kurtararak, dışa dönük, topluma bağlı bir kişi haline getirir. Namazların cemaat halinde kılınması, Allah katında herkesin eşit / sınıfsız olduğu ilkesini hatırlatır. Namaz, bir bölgenin farklı sosyal tabakalara mensup bireylerini, tam bir eşitlik havası içerisinde bir araya toplar. Camide, Allah'ın huzurunda herkes eşit sayılır. Orada zengin fakir, amir memur, kuvvetli zayıf ayırımı yoktur; hiç kimsenin diğer kimseye karşı ayrıcalığı söz konusu değildir; herkese aynı gözle bakılır. Camide herkes Allah'ın huzurundadır; herkes O'na boyun eğmekte, bütün kalpler ve diller O'na yalvarmaktadır.¹¹⁷

Camilerde maddî farklılıklar ve üstünlükler hiçbir şey ifade etmez, her yönüyle mutlak bir eşitlik hüküm sürer. Çeşitli toplumsal sınıflara mensup bireyler sonsuz eşitlik havası içerisinde günde beş defa camide bir araya gelirler. Aralarındaki para, mevki, itibar, şöhret gibi dünyevi üstünlüklerin hiçbir şey ifade etmediğini hayâlen değil, bilfiil camide tecrübe ederler.¹¹⁸

¹¹⁶ Muhammed İkbâl, **İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, tsz., s. 129, 131; Ali İzzetbegoviç, **Doğu ve Batı Arasında İslâm**, Çev. Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul, 1994, s. 231; Yusuf Ziya Yörükân, **Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları**, Ankara, 1998, s. 85; el-Mevdudî, **İslâm'a İlk Adım**, s. 109-110; Hâbil Şentürk, "Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi Örneği", **S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 13, 2004, s. 61; Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 163; Yümni Sezen, **İslâm'ın Sosyolojik Yorumu**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 100; Şentürk, **Din Psikolojisi**, s. 154.

¹¹⁷ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Çev. Ekrem Demirli, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 187; W. Montgomery Watt, **İslâm Nedir**, Çev. Elif Rıza, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 238; Muhammed Hamidullah, **İslâm'a Giriş**, I.I.F.S.O., U.S.A., 1971, s. 64; Süleyman Uludağ, **İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007, s. 84; Muslihiddin, s. 100; Faruki, s. 49; Şedid, s. 144; Pazarlı, s. 191.

¹¹⁸ Daryal, s. 93.

Cuma namazı ilk İslâm toplumunda dinî sosyalleşme ihtiyacına bağlı olarak kılınmaya başlanmıştır. Bireysel olarak yaşanan dinî tecrübenin, ortak bir şekilde bir arada, aynı zaman ve mekânda yaşanması ihtiyacının duyulmasının ardından Cuma gününe dinî açıdan özel bir değer yüklenmiştir: *"Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman, Allah'ı anmaya koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok anın ki başarıya eresiniz. Bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*¹¹⁹

İslâm'da, insanlar namaz için toplandıkları, ictima ettikleri için, Cuma gününe bu isim verilmiştir. Cemiyet, cemaat, topluluk, toplanma gibi manalara gelen "cum'a" kelimesi, toplama anlamına gelen "cema" kelimesinden türetilmiştir. Bu günde Müslümanlar haftada bir kez, ibadethanelerde toplanırlar. Cuma namazı, Müslümanların toplanıp bir araya gelmelerini sağlamak amacıyla, gündüzün tam orta vaktinde ve mutlaka mescitte / camide kılınan bir namazdır. Cuma günü Müslümanlar için Allah'ın nimetlerine şükretme, verdiği nimetlerden dolayı O'na saygı duyma ve mutluluk günüdür. Bu tür amaçlarla o gün toplanılması bir âdet olmuştur. Müslümanlar Cuma günlerinde bayram tarzında toplanmayı gelenek haline getirmişlerdir. Bir anlamda haftalık bayram günü saymışlardır. O günde Müslümanlar, Allah'ın verdiği nimetleri hatırlarlar, Allah'a olan şükran ve minnettarlıklarını en üst düzeyde ortaya koyarak bu nimetlerin devamı içi dua ederler.¹²⁰

Câhiliyye döneminde Cuma gününün adı, "Urûbe" idi. Bu gün hakkında ilk kez "Cuma" ismini kullanan kimsenin Kâ'b İbn Lüey olduğu söylenir. İslâm ile birlikte "Cuma", İslâmî bir kavram olmuştur.¹²¹

Müslümanlar ilk defa kendi başlarına, haftada bir gün topluca ibadet etmeyi kararlaştırmışlardır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, haftada bir gün topluca ibadet etme arzusu duyan Medineli Müslümanlar arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: "Yahudilerin ve Hıristiyanların haftada bir gün toplandıkları belirli günleri var. Bizim de, Allah'ı anıp namaz kıldığımız, O'na şükrettiğimiz bir günümüz olmalı. Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar ise Pazar günleri toplanıyorlar." Bu değerlendirmelerin ardından Müslümanlar

¹¹⁹ Cum'a, 62/9-11.

¹²⁰ er-Râzî, X/543; el-Mâverdî, VI/9; İbn Kesîr, IV/390; Yazır, VII/4971.

¹²¹ ez-Zemahşerî, IV/520; el-Mâverdî, VI/9; el-Mevduğî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, VI/273-274; Yazır, VII/4975.

kendileri için Urûbe gününü seçtiler ve o gün Es'ad İbn Zûrâre ile birlikte iki rekât namaz kıldılar. Seçtikleri bu güne, toplanma günü anlamında, Cuma adını verdiler.¹²²

Yahudiler, kendi dinlerinin ayrıcalıklı ve üstün olduğu yönünde üç konuda iddia ada bulunmuşlardır. Yüce Allah ise bu üç iddiayı da geçersiz kılmıştır. Bu iddialardan birisinde Yahudiler, "Cumartesi"nin Allah tarafından kendilerine kutsal bir gün olarak tahsis edildiğini, oysa Müslümanların böyle bir ayrıcalıktan yoksun olduklarını iddia etmişlerdir. Yüce Allah, Müslümanlara "Cuma" gününü özel gün olarak vererek Yahudilerin iddiasını boşa çıkarmıştır.¹²³

SONUÇ

Müminin dini hayatı inanç ve amel olarak iki aşamada değerlendirilebilir. Amel olgusunu, ibadetler ve diğer ahlâkî eylemler, ilâhî değerlere uygun tutum ve davranışlar olmak üzere iki kategoride değerlendirebiliriz. İbadetleri, inanç ile dinî değerlere uygun tutum ve davranışlar arasına yerleştirerek bir sıralama yaptığımızda, ibadetlerin imanla insanın diğer amelleri arasında özel bir işlevinin olduğunu fark ederiz. İbadetler, başlı başına dinî bir eylem olmanın yanında, iman ile insanın diğer beşerî eylemleri arasında köprü vazifesi görürler. Kişinin iman ettiği değerlere uygun davranmasını sürekli bilinç halinde tutar, motive eder ve kolaylaştırır.

Kur'an âyetleri, hakkıyla namaz kılan bir müminin, arzu ve eğilimlerini, içgüdülerini ilâhî değerlere uygun bir şekilde kontrol altına alabildiğini, biçimlendirebildiğini ifade eder. Hayatın her alanında ilâhî değerlere uygun olumlu karakterler geliştirebildiklerini haber verir. Bu gerçeklik, namaz ibadetinin, insanın her türlü tutum ve davranışlarında, belirleyici, baskın bir etkisinin olduğunu gösterir.

Gereklerine uygun bir şekilde namaz kılmanın müminin ahlâkî yapısının ilâhî değerlere göre şekillenmesini sağlayacağı âyetlerde açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen namaz kıldığı, belki namazında samimiyet göstermeye çalıştığı halde belirgin bir ahlâkî düşüklük gösteren insanlar bulunabilmektedir. Böylesi kimselerde, namazın işlevini yerine getirmesini engelleyen durumlar olabilir. Örneğin insanda kişilik parçalanması olabilir. Bireyin Allah ile olan ilişkilerinde, O'nun huzurunda ayrı bir kişilik, toplum içinde, insanlar karşısında ayrı kişilik sergileme durumu söz konusu olabilir. Bu aslında patolojik bir durum gibi görülüyor. Burada kişi bir anlamda kendini aldatıyor demektir.

¹²² ez-Zemahşerî, IV/520; el-Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, VI/273-274; Yazır, VII/4976.

¹²³ ez-Zemahşerî, IV/520; er-Râzî, X/542.

Oysa sağlıklı bir insanın kişiliği bütünlük arzeder. Allah'la ve insanlarla olan ilişkilerini aynı düzen ve bütünlük içerisinde kurar.

Kur'an, namaz ibadetinin ahlâkî kazanımlarını muhataplarına öğretmeye çalışır. Kur'an'ın amacına uygun olarak bu konudaki bilgileri öğrenmek, müminlere, kıldıkları namazları daha geniş perspektiften değerlendirme şansı verecektir. Kılmış oldukları namazları, kişiliklerini ahlâkî yönden yeterince olgunlaştırmayan müminler, bu olgunluğu sağlayacak namazı kılmanın yollarını arayacaklardır. Kıldıkları namaz sayesinde kişiliklerinin olgunlaştığını tecrübe eden müminler, ilâhî bir vadin gerçekleştiğini tecrübe ederek imanlarını güçlendireceklerdir.

Yetişmekte olan nesle ibadet eğitimi verirken, öncelikle ibadetin ona kazandıracaklarını öğretmek esas olmalıdır. Örneğin namaz eğitiminde, namazın ahlâkî kazanımları öğretilmeli, öğrenci namaz kılma ihtiyacı hissedecek bilgi ve motivasyona sahip kılınmalıdır.

Namaz, nasıl Müslümanlar topluluğuna büyük ahlâkî kazanımlar sağlıyorsa, namaz alışkanlığının gerek nitelik olarak gerekse tamamen kaybedilmesi, aynı derecede, ahlâkî bozulmayı beraberinde getirir. Kur'an'a göre, namaz kılan bir toplumun bu alışkanlığından gerek öz / ruh olarak gerekse tamamen uzaklaşması olumsuz manada kültürel bir değişimi beraberinde getirir.

Kaynaklar

- Akgün, M. Zerrin, **İlim Bakımından İslâmiyet**, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955.
- Aköz, Hidayet, **Kur'an'da Allah Kul İlişkisi**, Seriyeye Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Akyüz, Vecdi, **İbadet İlkeleri**, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Albayrak, Ahmet, "Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2005, sayı: 2.
- Apaydın, Halil, "İbadet Psikolojisi", **Tabula Rasa**, sayı: 9, 2003.
- Ardoğan, Recep, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, İlkadım Kitapları, Ankara, 1998.
- Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Ayhan, Halis, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1985.
- Bayrakdar, Mehmet, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
- Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Beyzâvî, el-Kâdi Nâsiruddîn, **Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Canatan, Burhanettin, **İslâmiyette Ruh Sağlığı**, Canatan Yayınları, Konya, tsz.
- Certel, Hüseyin, "Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü Fiil Şart ve Rükûnlarıyla Namaz", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 13, 1997.

- Certel, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Andaç Yayınları, Ankara, 2003.
- Certel, Hüseyin, Ebû Tâlib el-Mekkî'de Namaz Psikolojisi", **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 10, 2003.
- Cezâirî, Ebû Bekr Câbir, **Eyseru't-Tefâsîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Cisr, Hüseyin Efendi, **İslâm Hak ve Hakikat Dinidir**, Çev. Manastırlı İsmail Hakkı, Bahar Yayınları, Ankara, 1980.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed İbn Ali, **Kitâbu't-Ta'rifât**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyru, 2002.
- Çalışkan, İsmail, **Kur'an'da Din Kavramı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Çamdibi, H. Mahmud, **Din Eğitime Giriş**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çamdibi, H. Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çantay, Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, Elif Ofset, İstanbul, tsz.
- Daryal, Ali Murat, **Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1994.
- Derveze, İzzet, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Çev. Mustafa Altınkaya ve diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Namaz", **İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1997.
- Duman, M. Zeki, **Beyânu'l-Hak**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006.
- Düzenli, Yaşar, **Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, 2000.
- Endelûsî, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye, **el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Er, İzzet, **Din Sosyolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, Çev. Cahit Koçak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- Faruki, İsmail Raci, el-Faruki, Luis Lamia, **İslam Kültür Atlası**, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1999.
- Faruki, İsmail, **İslâm**, Çev. Osman Tunç, Risale Yayınları, İstanbul, 1989.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed İbn Yakub, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Gazali, Muhammed, **Kur'an'ın Konulu Tefsiri**, Çev. Şahin Güven, Ekrem Demir, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2005.
- Günay, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Halebî, Ahmed İbn Yusuf es-Semîn, **Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- Hamaneî, Seyyid Ali, **Sabır**, Çev. Ünal Çetinkaya, Endişe Yayınları, Ankara, 1991.
- Hamidullah, Muhammed, **İslâm'a Giriş**, I.I.F.S.O., U.S.A., 1971.
- Han, Vahidüddin, **Kur'an'ın Öngördüğü İnsan**, Çev. İbrahim Şahin, Birleşik Yatıncılık, İstanbul, 1993.
- Havva, Said, **Namaz**, Çev. Ahmet Altıntepe, YENDA, İstanbul, 2005.
- Hayta, Akif, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, Editör: Hayati Hökekleli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- Hökekleli, Hayati, "İbadet", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999.
- Hökekleli, Hayati, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- İbn Hanbel, Ahmed Muhammed, **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, **Lîsânu'l-Arab**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.
- İkbal, Muhammed, **İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, tsz.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin İbn Muhammed er-Râgıb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- İz, Mahir, **Din ve Cemiyet**, Kitabevi, İstanbul, 1990.
- İzzetbegoviç, Ali, **Doğu ve Batı Arasında İslâm**, Çev. Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul, 1994.
- Karataş, Mustafa, **İbadetlerde Ruh ve Şekil**, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, **Tefsîru'l-Kâsimî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Kılıç, Recep, **Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995.
- Kılıç, Sadık, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya, 1984.
- Kırca, Celal, **Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1989.
- Kirman, Mehmet Ali, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- Koç, Bozkurt, "Kişilik ve Din", **Tabula Rasa**, sayı: 4, 2002.
- Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Kutub, Muhammed, **İslâm'da Eğitim Metodu**, Yay Yayın Dağıtım, İstanbul, tsz.
- Kutub, Seyyid, **Fî Zılâli'l-Kur'an**, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd, **Te'vilâtu Ehli's-Sünne**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, **Kişilik ve Din**, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2004.
- Mekkî, Ebû Tâlib, **Kûtu'l-Kulûb: Kalplerin Azığı**, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ, **Tefsîru'l-Merâğî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, **İslâm'a İlk Adım**, Çev. Serdar Güzey, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1986.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, **Tefhîmu'l-Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Mevdudî, Ebu'l-Alâ, **Hitabeler**, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 1980.
- Mîr, Muntasır, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Çev. Murat Çiftkaya, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1996,
- Muslihiddin, Muhammed, **İslâm ve Sosyoloji**, Çev. Sami Şener, Akabe Yayınları, İstanbul, 1987.
- Nahlavi, Abdurrahman, **Çağdaş Sorunlara Karşı İslâmî Eğitim**, Çev. İsmail Kodaz, Esra Yayınları, Ankara, 1997.
- Nahlavi, Abdurrahman, **Çağdaş Sorunlara Karşı İslami Eğitim**, Esra Yayınları, Ankara, 1997.
- Necatî, Muhammed Osman, **Hadis ve Psikoloji**, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000.
- Nedvî, Seyyid Ebu'l-Hasan Ali, **Dört Rükûn 1: Namaz**, Çev. Yusuf Karaca, Nehir Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nesefî, Abdullah İbn Ahmed, **Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Nurbaki, Halûk, **Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1987.
- Nurbaki, Halûk, **Sonsuz Nur**, Damnla Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut, İstanbul, 1999.
- Pak, Zekeriya, **Kur'an'da Kulluk**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1999.

- Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Peker, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.
- Râzî, Fahrreddîn, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Sa'dî, Abdurrahman İbn Nâsır, **Teyşîru'l-Kerîmî'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmî'l-Mennân**, Mües-setü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- Said, Muhammed, **Ruh Terbiyesi**, Sûre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sayın-Ekerim, Esmâ, **Namaz ve Karakter Gelişimi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Schimmel, Annemarie, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Çev. Ekrem Demirli, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Senih, Safvet, **İbadetin Getirdikleri**, Nil Yayınları, İzmir, tsz.
- Sert, H. Emin, **Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sezen, Yümni, **İslâm'ın Sosyolojik Yorumu**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Sıddîkî, Mazharuddîn, **Semavi Dinlerde İtikat ve Amel**, Çev. Muhammed Han Kayani, Fikir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Soysaldı, H. Mehmet, "Kur'an Semantiği Açısından Salât Kavramı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 1, 1996.
- Şankîfî, Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr, **Azvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Şedid, Muhammed, **Kur'an Metodu**, Çev. Ahmet Yüksel, Risale Yayınları, İstanbul, tsz.
- Şentürk, Hâbil, "İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2, 1985.
- Şentürk, Hâbil, "Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi Örneği", **S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 13, 2004.
- Şentürk, Hâbil, **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.
- Şentürk, Hâbil, **Psikoloji Açısından Hazreti Peygamberin İbadet Hayatı**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.
- Şeriati, Ali, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, Çev. Fatih Selim, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, **Fethu'l-Kadîr**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Şimşek, M. Sait, **Kur'an'ın Ana Konuları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tahrân, Nevzat, **İnanç Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Toptaş, Mahmut, **Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri**, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Tuğral, Süleyman, **Kur'an'da Değerler Sistemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.
- Turabi, Hasan, **Namaz: Fert ve Toplum Hayatındaki Etkileri**, Çev. Saim Eminoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1987.
- Turgut, Ali, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Türkgülü, Mustafa, "İslâm Ahlâkı ve Kur'an'ın Ahlâk Öğretisi Üzerine Bir İnceleme", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 1, 1996.
- Uludağ, Süleyman, **İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007.
- Vitray-Meyerovitch, Eva de, **Duanın Ruhu**, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995.
- Watt, W. Montgomery, **İslam Nedir**, Çev. Elif Rıza, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Namaz", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006.

- Yavuz, Yunus Vehbi, Karagöz, İsmail, "Allah'a Karşı Görevler", **İslâm'a Giriş**, Editör: Hayati Hökekleli, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Yıldırım, Enbiya, **Din-Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yıldız, Abdullah, **Namaz Bir Tevhid Eylemi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Yörükân, Yusuf Ziya, **Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları**, Ankara, 1998.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, **el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmızı't-Tenzîl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Zuhaylî, Vehbe, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.